

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΘΑΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ,
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΑΙ ΣΛΑΒΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΥΠΟ

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

10. Ὅτι κατ' ἀρχὴν τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν περίου ἐποχὴν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ νομίζω ἀμφιβολία. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καθορίζει σαφῶς ὅτι ἡ πέμπτη πολιορκία συμβαίνει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του¹. Ἡ ἀκολουθοῦσα εἰς τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως συνωμοσία τοῦ Μαύρου δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν. Προσηγήθη πιθανῶς ἢ ἠκολούθησε ταύτην κατ' ὀλίγα μόνον ἔτη. Ὑπάρχει ρητὴ περὶ τούτου μαρτυρία εἰς τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων καθορίζουσα σαφῶς ὅτι καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο λαμβάνει χώραν ἐπίσης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ συγγραφέως. Τὸ σχετικὸν χωρίον τὸ ὁποῖον ὑπεδείχθη ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Pernice εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἄρθρον του, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ὅτι ἡμῶν ἀμερίμων καὶ ἀγνώστων περὶ τῆς οἰκειᾶς ἀλώσεως καθεστῶτων καὶ τὸν βασιλέα ἡμῶν διὰ τοῦ Θεοῦ τὰς καρὰβους πρὸς συμμαχίαν καὶ σωτηρίαν τῆς πόλεως ἐνεκαρδίωσεν στείλαι ἐνταῦθα καὶ τῆς προθεσμίας τοῦ μελετηθέντος ἐμφυλίου καὶ ἀπροσδοκίτου καὶ ἀφύκτου θανάτου ἡμῶν ἐγγὺς ὄντος, τὸν στρατηγὸν πρὸς τὸν πλοῦν διήγειρεν»².

Ὅτι καὶ ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου λαμβάνει χώραν ἐπίσης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ συγγραφέως δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ νομίζω ἀμφιβολία, κατόπιν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου· τοῦτο δὲν συνεπάγεται ὅμως κατ' ἀνάγκην ὅτι αὕτη εἶναι ἀκριβῶς καὶ ταυτόχρονος πρὸς τὴν πέμπτην πολιορκίαν· ἀντιθέτως, τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο δέον ν' ἀποκλεισθῇ. Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἀνωτέρω ἐξιστορήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ δύο ταῦτα γεγονότα, οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου εὐρίσκοντο ὑποτεταγμένοι εἰς τὸ Κράτος καὶ ὑπακούουν τὰς ὁδηγίας του, ἐνῶ κατὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν, ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Περβούνδου πού προσηγήθη μέχρι καὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ εἰς Μακεδονίαν πού ἠκολούθησε, αἱ σχέσεις των πρὸς αὐτὸ εἶναι ἐχθρι-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 464.

1. Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1319.

2. Αὐτόθι, στ. 1376.

καί. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν ἢ πρὸ ἢ πάντως μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν καὶ τὴν ἀκολουθήσασαν ἐκστρατείαν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

11. Θετικά στοιχεῖα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τούτων ἔχομεν τὰ ἑξῆς :

Τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων καθορίζει σαφῶς ὅτι ἡ μετακίνησις τῶν ὑποδουλωθέντων χριστιανικῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ συνωμοσία τοῦ Μαύρου ἔλαβε χώραν ἐξήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τὰς σχετιζομένας πρὸς αὐτὴν τρίτην καὶ τετάρτην πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ κείμενον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι σαφές :

«Ὡς ἴστε φιλόχριστοι, ἐν τοῖς προτέροις τὴν τῶν Σκλαβίνων, ἦγουν τοῦ κληθέντος Χατζῶνος καὶ τῶν Ἀβάρων καὶ ἐν μέρει ἔκθεσιν ἐποιήσαμεθα, καὶ ὅτι περὶ τὸ Ἰλλυρικὸν σχεδὸν ἅπαν ἦγουν τὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, λέγω δὴ Παννονίας δύο, Λακίας ὡσαύτως δύο, Δαρδανίας, Μυσίας, Τριβάλεως, Ροδώτης καὶ πασῶν ἐπαρχιῶν ἔτι μὴν καὶ Θράκης καὶ τοῦ πρὸς Βυζαντίου μακροῦ τεῖχους καὶ λοιπὰς πόλεις τε καὶ πολιτείας ἐκπορθησάντες, ἅπαντα τὸν αὐτὸν λαὸν εἰς τὸ ἐκείθεν πρὸς Παννονίαν μέρος τὸ πρὸς τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ ἠστινος ἐπαρχίας πάλαι μητρόπολις ὑπῆρχε τὸ λεχθὲν Σερμεῖον. Ἐκεῖσε οὖν, ὡς εἴρηται, τὸν ἅπαντα λαὸν τῆς αἰχμαλωσίας κατέστησεν ὁ λεχθεὶς Χαγάνος, ὡς αὐτῷ λοιπὸν ὑποκειμένους· ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμυγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ λοιπῶν ἐθνικῶν καὶ παιδοποιησάντων ἀπ' ἀλλήλων καὶ λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος, παῖς δὲ παρὰ πατρὸς ἕκαστος τὰς ἐνεγκαμένας παρεληφότων καὶ τὴν ὁρμὴν τοῦ γένους κατὰ τῶν ἡθῶν τῶν Ρωμαίων, καὶ καθάπερ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Φαραῶ ἠϋξάνετο τὸ τῶν Ἑβραίων γένος, οὕτω καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον διὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἀγίου καὶ ζωοποιοῦ βαπτίσματος ἠϋξάτο τὸ τῶν χριστιανῶν φύλον, καὶ θάτερος θατέρῳ περὶ τῶν πατριῶν τοποθεσιῶν ἀφηγούμενος, ἀλλήλοις πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑψῆπτον.

Χρόνων γὰρ ἐξήκοντα ἤδη πον καὶ πρὸς διαδραμόντων, ἀφ' ἧς εἰς τοὺς αὐτῶν γεννήτορας ἢ παρὰ τῶν βαρβάρων γεγένηται πόρθησις, καὶ λοιπὸν ἄλλος νέος ἐκεῖσε λαὸς ἀνεφαίνετο ἐλευθέρους δὲ τοὺς πλείστους αὐτῶν ἐκ τοῦ χρόνου γεγονέναι καὶ λοιπὸν ὡς ἴδιον ἔθνος προσέχων ὁ Ἀβάρων Χαγάνος καθὼς τῷ γένει ἔθνος (ἔθος :) ὑπῆρχεν, ἄρχοντα τούτοις ἐπάνω κατέστησε Κοῦβερ ὄνομα αὐτῷ»¹.

Ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ κειμένου τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων αἰχμαλωσία τῶν πληθυσμῶν παρὰ τῶν Ἀβάρων εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ τοῦ

1. Αὐτόφι, στ. 1360, 1361, 1364.

Πασχαλίου Χρονικοῦ καὶ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου.

Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν τοποθετεῖ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τὸ ἐνδέκατον ἔτος Ἰνδικτιῶνος, δέκατον τρίτον ἔτος τοῦ Ἡρακλείου, 5ην Ἰουνίου, ἡμέραν Κυριακὴν, δηλαδὴ κατὰ τὴν 5ην Ἰουνίου 623, τὴν δολίαν ἐπίθεσιν τοῦ Χαγάνου κατὰ τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τὴν προσπάθειαν αἰχμαλωτίσεως τοῦ Ἡρακλείου. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρεται ὅτι «πάντας μετὰ τῶν ἀφαιρεθέντων αὐτῶν μετώκησαν πέραν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, μηδενὸς ἀντιστατοῦντος»¹.

Τὸ ἴδιον γεγονός ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος, συνελάγων τὰ ἐξῆς:

«Πλείστον δὲ ὅσον λαὸν ἀνδραποδισάμενοι δορυάλωτον ἄγοντες πρὸς τῇ σφετέρῳ ἀπεκόμισαν» εἰς ἑβδομήκοντα δὲ καὶ διακοσίας χιλιάδας ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καθάπερ ἔνιοι τῶν ἀλόντων διαδράντες ἀλλήλοις συνωδὰ ἔφασαν, ὁ ἀριθμὸς αὐτοῖς ἅπας συνήνεκτο»².

Κατὰ συνέπειαν ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν χρονογράφων ἐπιβεβαίωσιν τῆς πληροφορίας τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι ἡ αἰχμαλωσία ἐγένετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τρίτης πολιορκίας — τοῦ Χάτζωνος — τὴν ὁποίαν ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν περὶ τὸ 623. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου ἔλαβε χώραν 60 περίπου ἔτη καὶ πλεον μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, μᾶς δίδεται ἡ δυνατότης νὰ καθορίσωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς πάντως μετὰ τὸ 683.

Ὁ Pernice συσχέτισας τὴν συνδεομένην πρὸς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου ἐπανάστασιν τοῦ Κούβερ κατὰ τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων, πρὸς τὴν μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ χρονογράφου Νικηφόρου ἐπανάστασιν τοῦ Κούβρατ ἀρχηγοῦ τῶν Ὀνογουνδούρων — δηλαδὴ τῶν Βουλγάρων — ὁμοίως κατὰ τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων, τὴν ὁποίαν ὁ χρονογράφος οὗτος τοποθετεῖ περὶ τὸ 635, ἐπὶ Ἡρακλείου³, ἠθέλησε νὰ ὑπολογίσῃ ὡς ἀφαιρεσίαν τῆς ἐξηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας ἐπιδρομῆν τῶν Ἀβάρων κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, τὴν ὁποίαν τοποθετεῖ περὶ τὸ 578. Μολονότι ἡ συσχέτισις τῆς ἐπανάστασεως τοῦ Κούβρατ καὶ τοῦ Κούβερ καὶ ὁ ταυτισμὸς τῶν δύο τούτων φαίνονται κατ' ἀρχὴν ὀρθά⁴, δέον ἐν τούτοις ν' ἀποκλεισθῇ ἀπολύτως ὁ ἀπὸ τοῦ

1. Χρονικὸν Πασχάλιον, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 713.

2. Νικηφόρος, σελ. 14.

3. «Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανάστη Κούβρατος ὁ ἀνεψιὸς Ὁργανά ὁ τῶν Ὀνογουνδούρων κύριος τῶ τῶν Ἀβάρων Χαγάνῳ καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκειᾶς γῆς, διαπρεβεύεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, ἦνπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἐαυτῶν ζωῆς δῶρα τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῇ τοῦ Πατρικίου ἀξίᾳ ἐτίμησεν». Νικηφόρος, σελ. 24.

4. Τὴν συνταύτισιν ταύτην Κούβρατ, καὶ Κούβερ παραδέχονται οἱ *Tomaschek, Gelzer, Pernice, Niederle, Uspenski* καὶ *Καρολίδης*. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὑπεστήριξαν ταύτην οἱ *Grégoire* («L'origine et le nom des Croates et des Serbes», εἰς *Byzantion*, 1944-1945, σελ. 88-119, ἰδίως σελ. 90-92), *Setton* («The Bulgars in the Balkans

578 ὑπολογισμὸς τῆς ἐξηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας. Τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων καθορίζει ὡς εἶδομεν σαφῶς ὅτι ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου ἔλαβε χώραν ἐξήκοντα ἔτη μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἢ ὁποία συνδέεται πρὸς τὰ γεγονότα τῆς τρίτης καὶ τετάρτης πολιορκίας. Καὶ ἄλλως ὅμως δὲν εὐσταθεῖ ὁ ἀπὸ τοῦ 578 ὑπολογισμὸς τῆς ἐξηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας. Κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρεται κἄν αἰχμαλωσία πληθυσμῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, συνήφθη πολλάκις εἰρήνη μεταξὺ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ αὐτῶν καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὰ ἔτη 582, 586, 592 καὶ 600, εἶναι δὲ ὅλως ἀπίθανον ὅτι κατὰ τὰς σχετικὰς διαπραγματεύσεις κατόπιν τῶν ὁποίων τὰ σύνορα τοῦ κράτους ἀπεκαθίσταντο πάντοτε εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως, ἦτο δυνατόν νὰ ἀφεθοῦν ρωμαϊκοὶ πληθυσμοὶ ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Ἀβάρων. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει πῶς δύναται νὰ συμβιβασθῆ ἡ περὶ τὸ 635 τοποθέτησις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Κούβρατ-Κούβεγ καὶ ἡ περὶ τὸ 685, μετὰ πενήκοντα ὅλα ἔτη, τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου; Νομίζω ὅτι ἡ ἀκόλουθος ἐξήγησις εἶναι δυνατή.

Κατ' ἀρχὴν ὁ συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων φαίνεται καλῶς πληροφορημένος μόνον περὶ τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Θεσσαλονίκης γεγονότων τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποπέσει εἰς τὴν ἄμεσόν του ἀντίληψιν. Τὰ ἔκτος αὐτῆς συμβάντα, ὡς τὰ περὶ ἐπαναστάσεως τοῦ Κούβεγ τὰ ὁποῖα διηγείται προέρχονται προφανῶς ἐκ φημῶν καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν δι' αὐτὰς ἀπαιτήσιν ἀκριβείας· τοῦτο μόνον πιθανῶς ἔχουν κοινὸν μὲ τὸ μελετηθὲν ὑπὸ τοῦ Μαύρου κίνημα ὅτι ἐκ τῆς λαβούσης χώραν πρὸ ἐτῶν ἐπαναστάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Βουλγάρων Κούβρατ κατὰ τῶν Ἀβάρων προέκυψεν ἢ ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῶν τελευταίων ἀπελευθέρωσις καὶ χριστιανικῶν πληθυσμῶν οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν πιθανῶς κάπου νοτιῶς τοῦ Δουνάβεως καὶ οἱ ὁποῖοι ἴσως ἀργότερον περὶ τὸ 680 κατόπιν τῆς καθόδου τῶν Βουλγάρων ἢ ἴσως ὁμοῦ μετ' αὐτῶν ἐκινήθησαν νοτιώτερον πρὸς τὴν Μα-

---

and the Occupation of Corinth in the Seventh Century» εἰς *Speculum* 25, 1950, σελ. 502-543, ἰδίως σελ. 502, 505-506, 521. Ὡσαύτως «The Emperor Constatas II and the Capture of Corinth by the Onogur Bulgars» εἰς *Speculum*, 27, 1952, σελ. 351-362, ἰδίως σελ. 354-357), *Charanis* («On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines», *Speculum*, 27, 1952, σελ. 343-350 ἰδίως σελ. 341-345. Ὡσαύτως «On the Slavic Settlement in the Peloponnese», εἰς *Byzantinische Zeitschrift*, 46, 1953, σελ. 91-103, ἰδίως σελ. 103). καὶ Lemerle («La composition et la chronologie des Miracula S. Demetrii εἰς *Byzantinische Zeitschrift*, 46, 1953, σελ. 349-361, ἰδίως σελ. 360). Κατὰ τοὺς Grégoire καὶ Setton, ἐνθα ἀνωτέρω, δὲν δέχονται τὴν συντάτασιν Κούβρατ-Κούβεγ οἱ Βούλγαροι ἱστορικοὶ Niley καὶ Zlatarski, ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ Κούβεγ ἦτο εἰς ἐκ τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κούβρατ. Τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεων τῶν Moravcsik, Dujcevic, Burmov καὶ Barisic δὲν κατέστη δυνατόν νὰ λάβω γνώσιν.

κεδονίαν. Αὕτη φαίνεται εἰς ἐμὲ ὡς πιθανώτερα ἐξήγησις τῆς χρονολογικῆς διαστάσεως μεταξὺ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου ἢ ὁποία πρέπει νὰ τοποθετηθῆ περὶ τὸ 635 καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Βουλγάρων τοῦ Κούβρατ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος καὶ τοποθετεῖ πενήκοντα ἔτη πρότερον περὶ τὸ 635. Ἄλλωστε κατὰ τὸν Νικηφόρον πάλιν, ὁ Κούβρατ ἐμφανίζεται δρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Κώνσταντος (641·668), ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν ὡς ἄνω χρονογράφον ἀπέθανε ἀφήσας κληρονόμους ἐπὶ τῶν βουλγαρικῶν φύλων τοὺς πέντε υἱούς του¹. Κατὰ συνέπειαν τὸ μεταξὺ Κούβρατ καὶ Μαύρου χάσμα ἐλαττοῦται κατὰ τινα ἔτη τοῦλάχιστον. Εἶναι πιθανὸν ἄλλωστε ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων πληροφορημένος ἀτελῶς ἀνάγει εἰς τὸν Κούβερ ἢ Κούβρατ καὶ γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς τὸν διάδοχόν του, ὡς ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου. Σχετικῶς εἶναι ἐνδιαφέροντα ὅσα γράφει ὁ Καρολίδης ἐν σημειώσει εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος τοῦ Hertzberg, σελ. 566·573, ἐπικρίνων τὴν θεωρίαν τοῦ Κ. Σάθα περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι σλαβικῶν ἐποικήσεων, ὅπου κάμνει μνείαν τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου χρησιμοποίησεως τοῦ κειμένου τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων καὶ ὅπου παρὰ τὸ συγκεχυμένον τῶν παρατηρήσεών του ὑποστηρίζει ὅτι τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων ἀνάγει εἰς τὸν Κούβερ, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ Καρολίδης συσχετίζει πρὸς τὸν Κούβρατ, καὶ γεγονότα συμβάντα ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Ἀσπαρούχ².

Ἡ ἐξήγησις αὕτη ἐξηγεῖ καὶ δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὸ ἐμφανιζόμενον μεταξὺ Κούβρατ καὶ Μαύρου χρονικὸν χάσμα³, παρουσιάζει δὲ ἀρκετὴν πι-

1. «Ἐν δὲ τοῖς Κωνσταντίνου χρόνοις ὅς κατὰ τὴν δύσιν ἐτελεύτα, Κόβρατος τις ὄνομα, κύριος γενόμενος τῶν φύλων τούτων τὸν βίον μεταλλάξας πέντε καταλιμπάνει υἱούς» Νικηφόρος, σελ. 33.

2. «Τὸ ὅλον ἐνταῦθα ἐκτιθέμενον ἱστορήμα ὡς πυρῆνα ἱστορικὸν ἔχει πάντως τὴν ἀπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ Χαγάνου ἀποστασίαν τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν ἢ χάνον αὐτὸν Κουβράτ, (τὴν γενομένην —τῷ 635— 9 ἔτη μετὰ τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στρατείαν τῶν Ἀβάρων), τὴν νίκην αὐτῶν κατὰ τῶν Ἀβάρων καὶ τὴν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Κουβράτ Ἀσπαρούχ ἐγκατάστασιν τῶν Βουλγάρων ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Δανουβίου καὶ Αἴμου χώρᾳ». Σημείωσις Καρολίδη εἰς Ἱστορίαν Hertzberg, σελ. 568.

3. Ἡ ὑποστηριζομένη παρ' ἐμοῦ ἄποψις καθ' ἣν γίνεται ἀφ' ἐνὸς μὲν δεκτῆ ἢ συνταύτισις Κούβρατ καὶ Κούβερ ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου τοποθετεῖται περὶ τὸ ἔτος 635 ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου, φαινομενικῶς μόνον παρουσιάζεται ἀντιφατικῆ. Τὸ σύνολον τῶν ὄρων καὶ δεδομένων τοῦ προβλήματος μᾶς ἀναγκάζει νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνωτέρω χρονολόγησιν. Ἐάν ἡ ὡς ἄνω χρονολόγησις δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἐξηκριβωμένην ἱστορικῶς ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζησε καὶ ἔδρασε ὁ Κούβρατ, τοῦτο σημαίνει ἀπλῶς ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ὡς πρὸς τὸ πρόσωπόν του σφάλλεται τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἡ ἀνάγει εἰς τὸν Κούβρατ·Κούβερ γεγονότα συμβάντα ἐπὶ τινος τῶν διαδόχων του ἢ ἐνδεχομένως ὁ Κούβερ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων εἶναι ἕτερον πρόσωπον, πιθανῶς υἱὸς ἢ ἔγγο.

θανοφάνειαν' ἄλλωστε δέον νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ συμφώνως πρὸς αὐτὴν τοποθέτησις τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος φαίνεται ἐπιβεβαιουμένη καὶ ἄλλοθεν, ἐκ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Μαῦρος περὶ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται συνυφανθεῖσα ἡ συνωμοσία τὴν ὁποίαν ἀναφέρει τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ στρατηγὸς Σισίννιος ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἔγκαιρον ἀφιξίν του εἰς Θεσσαλονίκην τὴν ἔματαίωσε, εἶναι γνωστὰ πρόσωπα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας.

Τὸν Μαῦρον μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς συνωμοσίας του, ἐμφανίζει τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων ἐνδιατρίβοντα εἰς προάστειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐλεύθερον μὲν, ὑπὸ ἐπιτήρησιν ὁμως'. Ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου λοιπὸν τοῦ διαδόχου τοῦ Παγωνάτου Ἰουστινιανοῦ Β' τοῦ Ρινοτήτου ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους καὶ Νικηφόρου ὅτι τῆς τελευταίας ἐναντίον τῆς Χερσῶνος ἐκστρατείας (710) ἠγήθη ὁ Πατρίκιος Μαῦρος ὁ ὁποῖος καὶ τελικῶς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας φοβηθεὶς διὰ τὴν τύχην του ἀπεστάτησε κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνετέλεσε εἰς τὴν πτώσιν του (711). Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν μάλιστα ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πατρίκιος Μαῦρος μετὰ τοῦ βασιλικοῦ δορυφόρου Ἰωάννου ἐπικαλουμένου Στρούθου συνέλαβον τὸν πενταετῆ υἱὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καταφυγόντα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν καὶ ἀπέσφαξαν «ζῶου ἀλόγου δίκην, μαχαίρα²».

Γραφικὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ φόνου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ Θεοφάνης:

«...καὶ ὁ μὲν Μαῦρος ἅμα τοῦ ρηθέντος Στρούθου ἐν Βλαχερναῖς πορευθεὶς εἶδον τὸν Τιβέριον κρατοῦντα τῇ μᾶ χειρὶ τὸ κιονάκιον τῆς ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ἀγίας Θεομήτορος' καὶ τῇ ἐτέρα τιμίᾳ ξύλα καὶ ἐν τῷ τραχήλῳ φυλακιά, ἔξωθεν δὲ τοῦ βήματος παρακαθιζομένην Ἀναστασίαν τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μητέρα, ἥτις τοῖς ποσὶ τοῦ Μαύρου κυλινδουμένη ἠτείτο μὴ ἀποκτανθῆναι τὸν αὐτῆς ἔγγονα Τιβέριον, ὡς μηδὲν ἄτοπον πράξαντα' αὐτῆς δὲ τοὺς πόδας τούτου κατεχούσης, καὶ μετὰ δακρύων ἐκτετυσσομένης, εἰσελθὼν ὁ Στρούθος ἐνδον τοῦ βήματος βία ἀφήλασεν αὐτόν.

νος τοῦ πρώτου καὶ λόγῳ συγχύσεως ἢ ἀγνοίας ἀνάγονται εἰς τοῦτον καὶ γεγονότα, ὡς ἡ κατὰ τῶν Ἀβάρων ἐπανάστασις τοῦ 635 ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἕτερον. Δὲν ἀποκλείεται τέλος νὰ προέκυψεν ἡ σύγχυσις ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου ὅτι τὸ ὄνομα Κούβρατ-Κούβερ κατήγησεν εἶδος τίτλου ὅπως συνέβη π.χ. μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Καίσαρος (Καῖσαρ, Κάϊζερ, Τσάρος κτλ.).

1. «Ὁ δὲ λεχθεὶς εὐσεβέστατος βασιλεὺς ὁ αἰεὶ τῷ τῷ κράτος αὐτῷ παρεσηκῶτι Θεῷ τὰ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνατιθέμενος καὶ αὐτῷ τὸν αὐτὸν Μαῦρον καταλείψας, θανάτῳ μὲν τοῦτον οὐ δέδωκεν, τῆς δὲ ἀξίας ἀποστήσας, ἐν προάστειῳ μετὰ τῶν ἀσφαλῶν περιώρισε καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς στρατιᾶς ἥσπερ εἶχεν ἀπέστησε». Migne, Pat. Graeca, τόμ. 116, στ. 1373.

2. Νικηφόρος, σελ. 47.

καὶ τὰ μὲν τίμια ξύλα ἐξ αὐτοῦ ἄρας, ἐπάνω τῆς ἁγίας Τραπέζης ἐπέθηκεν τὰ δὲ φυλακτὰ εἰς τὸν ἴδιον ἐξήρτησεν τράχηλον, καὶ λαβόντες τὸν παῖδα ἐπὶ τῷ ἄγῳ Καλλινίκῃ παραπορτίῳ, καὶ τοῦτον ἐκδύσαντες καὶ ἐπὶ τῆς φλοιᾶς ἀπλώσαντες, δίκην προβάτου αὐτὸν ἐλαρυγγοτόμησαν καὶ τοῦτον ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων τῷ λεγομένῳ Παυλίνῃ, ταφήναι προσέταξαν¹».

Μὲ τὸν Πατρικίον Μαῦρον, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ἐκ τῶν περιγραφομένων ἀνωτέρω γεγονότων συμφωνεῖ καὶ ἡ διδομένη περὶ αὐτοῦ περιγραφή τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων τὸ ὁποῖον τὸν ἐμφανίζει ὡς ἄνθρωπον μὴ κρατήσαντα ποτὲ πίστιν πρὸς κανένα. «Ὡς οὐδέποτε ἐφύλαξε πίστιν τινα ἀλλ' αἰεὶ ἀπὸ φαυλότητος καὶ ἐπιπορκιῶν καὶ δόλου κάκιστος ὢν τοῖς τρόποις πολλοὺς τόπους καὶ ἔθνη ἐξεπόρθησεν²». Συμφωνεῖ ἐπίσης ἡ ὀνομασία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὡς πατρικίου μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι ἐτίμησε αὐτὸν ὁ βασιλεὺς «πέμψας ὠρατίωνα ὑπάτου».

Κατὰ τὴν ἰδίαν μὲ τὸν Μαῦρον ἐποχὴν, ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος, μνημονεύεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ ὁ στρατηγὸς Σισίνιος. Συγκεκριμένως ἀναφέρεται ὅτι μετέσχε οὗτος τῆς ἐναντίον τοῦ Λέοντος Γ', τοῦ Ἰσαύρου (717-741) στάσεως τοῦ πρώην αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, τοῦ γνωστοῦ μὲ τὸ ἀρχικὸν ὄνομα Ἀρτέμιος, καὶ ὅτι συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν συνεργαζομένων μετὰ τοῦ Ἀρτεμίου Βουλγάρων οἱ ὁποῖοι παρεσπόνδησαν καὶ συνεφιλιώθησαν πρὸς τὸν Λέοντα, ἐφρονεῦθη παρ' αὐτῶν. Ὁ Νικηφόρος μάλιστα ἀναφέρει ἐπὶ λέξει εἰς τὴν Χρονογραφίαν του ὅτι οἱ Βούλγαροι «καὶ Σισινίῳ τῷ Πατρικίῳ τὴν κεφαλὴν ἐκτεμόντες ὡσαύτως στέλλουσιν³», προφανῶς πρὸς πρὸς τὸν Λέοντα.

Τὸν στρατηγὸν Σισίνιον τὸν ὁποῖον ἐπίσης, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ἀποκαλοῦν πατρικίον, ὁ μὲν Νικηφόρος ὀνομάζει Ρενδάκιον, ὁ δὲ Θεοφάνης Ρενδάκην, ἐπίθετον ποῦ μᾶς ἐνθυμίζει τὰ νεώτερα εἰς —ἀκης κρητικὰ ἐπίθετα.

Πατρικίος Σισίνιος, προφανῶς ἕτερος, ἀναφέρεται καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου τοῦ Ε' (741-775)⁴, ἀσφαλῶς ὅμως οὗτος δὲν δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων ἐφ' ὅσον ὁ μνημονευόμενος εἰς αὐτὸ συγχρόνως Πατρικίος Μαῦρος ἐμφανίζεται ὁρῶν εἰς τὸ Βυζάντιον περὶ τὸ 711, γεγονὸς ποῦ προϋποθέτει πάντως τὴν πρὸ τοῦ ἔτους τούτου χρονολόγησιν τῆς συνωμοσίας, ἐν τῇ τελευταίᾳ ὅμως ταύτῃ περιπτώσει εἶναι εὐλογοφανέστερον νὰ συσχετίσωμεν πρὸς αὐτὴν τὸν στρατηγὸν Σισίνιον τοῦ 717 καὶ ὄχι τοῦ 741.

1. Θεοφάνης ἔκδ. Βόννης, σελ. 583.

2. Migne, Patr. Graeca or. 1368, 1369.

3. Νικηφόρος, σελ. 56.

4. Νικηφόρος, σελ. 60, 72. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 638, 645, 648.

Χρήσιμον ἐπὶ πλέον τῶν ἀνωτέρω ἔνδειξιν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παράσχη ἴσως ἢ εἰς τὴν σχετικὴν διήγησιν μνεῖα «καραβισιάνων»¹. Καραβισιάνοι (carabisiani), καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀναφέρονται τὸ πρῶτον εἰς ἐπιστολὴν Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' πρὸς τὸν Πάπαν, χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 687². Χρήσιμον ἐπίσης ἔνδειξιν δυνατόν νὰ παράσχη ἢ εἰς τὴν διήγησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας μνεῖα τῶν Ἀράβων μετὰ τὴν ὀνομασίαν Ἀγαρηνοί³. Ἡ διερεύνησις τῶν πηγῶν ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸν χρονικὸν ὄριον διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου θὰ ἦτο ἴσως χρήσιμος.

Νομίζω ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συνόλου τῶν ὡς ἀνω ἔνδειξεων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀρίσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς χρόνον τῆς πέμπτης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος, ἔτι δὲ ἀκριβέστερον τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος τούτου ἀπὸ τοῦ 675 μέχρι τοῦ 700. Ὡς πρὸς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου εἰδικῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετήσωμεν ταύτην ἐντὸς τῆς ἐννάτης δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 680 μέχρι τοῦ 690.

12. Εἰδικώτερον διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τῶν αὐτοκρατόρων ἐπὶ τῶν ὁποίων συνέβησαν τὰ γεγονότα ταῦτα, τὴν συσχέτισιν τῆς ἐκστρατείας εἰς Μακεδονίαν πού ἠκολούθησε μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν πρὸς τὰς γνωστὰς ἐκ τῆς ἱστορίας ἐκστρατείας τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων κατὰ τῶν Σλάβων καὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς πολιορκίας ταύτης⁴ καὶ τῆς ἐκστρατείας, δύναται νὰ χρησιμεύσουν καὶ τὰ ἑξῆς:

Κατ' ἀρχὴν ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι κατὰ τὸ πρὸ τῆς πέμπτης πολιορκίας διάστημα οἱ Σλάβοι ἐμφανίζονται πλέον ἐγκατεστημένοι περὶ τὴν

1. «Μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὄντων караβисиάνων στρατιωτῶν». Migne, Patr. Graeca, том. 116, στ. 1369.

2. Ἀμάντου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Α', σελ. 324, ὑποσημείωσις 2, ὅπου καὶ ἀναφέρεται ὡς πηγὴ Mansi, XI. 737.

3. Τῶν Θεοπτῶτων Ἀγαρηνῶν, Tougard, κερ. 67.

4. Ἐκτὸς τῶν παραθεθειῶν ἀνωτέρω χρονολογησῶν τῆς πέμπτης πολιορκίας ὑπὸ τῶν Laurent, Pernice καὶ Tafrafi καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ ἀσχοληθέντες μετὰ τὸ ἐπισόδιον τοῦ Πεσθούνδου χρονολογοῦν αὐτὸ, κατὰ τὸν Tafrafi, (Thessalonique des Origines au XIV siècle, Paris, 1919, σελ. 121, σημ. 1) ὡς ἑξῆς: Ὁ Α. Rambaut (L'empire grec au X siècle, Paris, 1870, σελ. 265) τοποθετεῖ αὐτὸ εἰς τὸ ἔτος 678, ὁ Abbé Tougard (De l'histoire profane dans les actes des Bollandistes, Paris, 1874, σημ. 67, σελ. 262) εἰς τὸ 672, ὁ Schafarik (Slawische Alterthümer, Leipzig, 1844, том. II, σελ. 191) ἐπὶ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου (668-685) καὶ τέλος ὁ K. Jirecek, (Geschichte der Bulgaren, Prague, 1876, σελ. 93) εἰς τὰ ἔτη 685-687. Τέλος ὁ Lemerle, (La composition et la chronologie des Miracula S. Demetrii εἰς Byz. Zeitschrift, 46, 1953, σελ. 311-361, ἰδίως σελ. 356-359, τοποθετεῖ τὴν πέμπτην πολιορκίαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου, εἰς τὰ ἔτη 675-677.

Θεσσαλονίκη¹, ἐνῶ δὲν συνέβαινε τοῦτο ἀσφαλῶς κατὰ τὴν τρίτην πολιορκίαν ὁπότε «μεθ' ἑαυτῶν ἐπιξύνους ἔχοντες τὰς ἑαυτῶν γενεὰς μετὰ καὶ τῆς αὐτῶν ἀποσκευῆς»² ἐζήτουν τόπον ἐγκαταστάσεως. Σλάβοι ἐγκατεστημένοι παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἀναφέρονται εἰς τὰ Βιβλία Θαυμάτων τὸ πρῶτον, μόνον μετὰ τὴν τετάρτην πολιορκίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου, κατὰ τοὺς σεισμοὺς ποὺ ἐπληκολούθησαν μετὰ ἓνα μῆνα, ὁπότε ἀναφέρεται ὅτι «τὸ δὲ τῶν Σκλαβίνων ἔθνος πλησίον ὑπάρχον μὴ τολμησαι προσψαῦσαι τῇ πόλει ἢ ταύτην πορθῆσαι· οἱ τῶ πρόφην συνεστῶτων τῶν τειχῶν καὶ ἀπερισπάστων τῶν πολιτῶν ὄντων, ταύτην ἐλεῖν βουλευθέντες»³. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ἐπίσης ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Σλάβων περὶ τὴν Θεσσαλονίκην, μαρτυροῦνται ἤδη καὶ εἰρηνικαὶ αὐτῶν σχέσεις πρὸς τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἢ εἰς αὐτὴν ἐγκαταστάσις καὶ μόνιμος κατοικία ἑνὸς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν των ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε ἐκμάθει καὶ τὴν ἐλληνικὴν⁴. Εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς Σλάβους σχέσεις μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀποστολὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν μικτῆς ἐπιτροπῆς ἐκ θεσσαλονικέων καὶ Σλάβων, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ πρὸς τοὺς Βελεγεζίτας τῆς Θεσσαλίας διὰ θαλάσσης ἀποστολὴ τῶν θεσσαλονικέων πρὸς προμήθειαν τροφίμων. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι μεταξὺ τῆς τετάρτης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς πέμπτης δέον νὰ ἐμεσολάβησε ἀρκετὸν ὀπωσδήποτε χρονικὸν διάστημα διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διαπιστωθεῖσα ἀνωτέρω ἐξομάλυνσις τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο λαῶν καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθὴ ἢ περὶ τὸ 634 τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας ὑπὸ τοῦ Ταφραλί. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων διακρίνον τὴν πέμπτην πολιορκίαν ἀπὸ τῆς τρίτης καὶ τετάρτης, ὡς συμβάσαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ γράφοντος. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ παρομία μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ ἐνοπίων καὶ Σλάβων θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπολογίσῃ τις ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος τουλάχιστον ἡ παράλευσις πενηκονταετίας. Κατὰ συνέπειαν, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἐνδείξεως ἐπίσης, δέον νὰ τοποθετήσωμεν τὴν πέμπτην πολιορκίαν πάντως μετὰ τὸ 676, ἐφ' ὅσον ὠρίσαμεν ἤδη τὴν τετάρτην περὶ τὸ 626.

Ἄξια παρατηρήσεως ὡσαύτως καὶ χρήσιμα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας εἶναι τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸ δεύτερον Βιβλίων Θαυμάτων πολεμικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν χρονικῶς τὴν πολιορκίαν ταύτην. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συλλήψεως τοῦ Περβούνδου καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀπελευθέρωσίν του,

1. «Τῶν προσπαρικειμένων τῇ θεοσώστῳ ταύτῃ πόλει βαρβάρων» Migne Patr. Graeca τόμ. 116, στ. 1349.

2. Αὐτόθι στ. 1325.

3. Tougard, κεφ. 57.

4. «Καὶ λαλῶν τῇ ἡμετέρῃ διαλέκτῳ», Tougard κεφ. 70.

τὸ κράτος προέβαιναν εἰς πολεμικὰς ἐτοιμασίας ὅπως ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τῶν Ἀράβων. Ἐπακολοθεῖ ἀγνωστον εἰς ἡμᾶς χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον μεσολαβεῖ ἡ δραπέτευσις τοῦ Περβούνδου, ἡ σύλληψίς του, ἡ νέα προσπάθεια πρὸς δραπέτευσιν, ἡ δίκη καὶ ἡ ἐκτέλεσίς του, ἀκολουθεῖ ἡ ἐπανάστασις τῶν Σλάβων καὶ ἡ ἐπὶ διετίαν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπακολουθοῦν, ἀγνωστον μετὰ πόσον χρόνον, πειρατικαὶ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ μέχρις Ἑλλησπόντου χωρὶς νὰ δύναται τὸ κράτος νὰ βοηθήσῃ οὔτε τὴν Θεσσαλονίκην οὔτε ν' ἀποκρούσῃ τὰς πειραματικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων οἱ ὅποιοι, μὲ τὴν λείαν τῶν ὄλων ἐπιστρέφουν οἴκαδε. Μετὰ τὴν πάροδον τῆς διετίας πάντως καὶ ἀδηλον μετὰ πόσον χρόνον κατόπιν ἐκστρατεύει ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς εἰς τὸν Στρυμῶνα, κατατροπώνει τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς ὑποτάσσει.

Πρὸς ποῖα ἱστορικὰ γεγονότα γνωστὰ ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων ἀντιστοιχοῦν αἱ πληροφορίαι αὗται τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων; Ἐὰν παραβλέψωμεν πρὸς στιγμὴν τὰ ἐκτεθέντα ἀνωτέρω δεδομένα τὰ ὁποῖα μᾶς πείθουν ὅτι πάντως ἡ πέμπτη πολιορκία εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου, λαβοῦσαν χώραν περὶ τὸ 685 καὶ ὅτι τὸ δεῦτερον Βιβλίον Θαυμάτων ἐγράφη ἐντὸς τοῦ 7ου αἰῶνος, διαπίστωσις ἡ ὁποία συνεπάγεται καὶ τὴν τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας ἐντὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, ἔχομεν τὴν εὐχέριαν, βάσει τῶν πληροφοριῶν τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων, νὰ συσχετίσωμεν τὴν ἐπακολουθήσασαν τῆς πέμπτης πολιορκίας ἐκστρατείαν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ εἰς Μακεδονίαν πρὸς τέσσαρας ἐκστρατείας κατὰ τῶν ἐκεῖ Σλάβων ἀναφερομένας ὑπὸ τῶν πηγῶν, ἔξ ὧν αἱ πρῶται δύο κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα ἐπὶ Κωνσταντος (641-668) καὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' (685-695 καὶ 705-711) καὶ αἱ λοιπαὶ κατὰ τὸν ὄγδοον, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' (741-775) καὶ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Εἰρήνης (780-797). Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκστρατείας πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων δέον νὰ ἐξετασθῆ κατὰ πόσον τὰ πολεμικὰ γεγονότα τὰ πλαισιώνοντα τὰς ἐκστρατείας ταύτας ἀναφέρονται εἰς ἀγῶνας κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ ποίας ἐξ αὐτῶν συμπέπτουν μὲ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν πέμπτην πολιορκίαν. Δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀποκλεισθῆ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἄλλης ἐκστρατείας κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Μακεδονίας τὴν ὁποίαν δὲν ἀναφέρουν τυχὸν αἱ πηγαὶ καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἐνδεχομένως ἡ μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων, προτοῦ ἀντιμετωπίσωμεν ὅμως τοιοῦτόν τι ἐνδεχόμενον δέον νὰ ἐξετάσωμεν πρότερον τὰ σχετικὰ μὲ τὰς τέσσαρας ἄλλας ἐκστρατείας, καὶ μόνον ἐν τῇ περιπτώσει κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν συμπέπτουν τὰ δεδομένα νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐνδεχομένου τούτου.

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ παρέχουν τὰς ἀκολούθως πληροφορίας ἐκστρατειῶν κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Μακεδονίας :

Ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἀναφερομένη εἰς τὸ ἔτος 6149, τὸ 656/657, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος, γράφει :

«Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν ὁ βασιλεὺς κατὰ Σκλαβηνίας καὶ ἡμίκαλύτευσεν πολλοὺς καὶ ὑπέταξεν¹».

Ἡ κατ' ἀρχὴν συσχέτισις τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ Κώνσταντος πρὸς τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι ἐπηκολούθησε μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν, δὲν φαίνεται ἐπιτυχής. Τὸ ἔτος 656/657 τυγχάνει δέκατον πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος, ἐνῶ ἡ κατὰ τὸ τέλος τῆς διετοῦς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφερομένη τριήμερος σλαβικὴ ἔφοδος κατ' αὐτῆς τοποθετεῖται εἰς τὸ πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος. Κατὰ τῆς ὡς ἄνω ἐνδείξεως ἡ ὁποία φαίνεται ἀποκλείουσα κατ' ἀρχὴν τὴν συσχέτισιν πρὸς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προβληθῆ ἡ ἀντίρρησης ὅτι ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὅλης διηγήσεως τῆς πέμπτης πολιορκίας δὲν δύναται ν' ἀποκλεισθῆ ὅτι ἡ ἀκολουθοῦσα μετὰ τὴν πολιορκίαν εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἀφηγήσεως ἐκστρατεία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ εἰς Στρουμώνα, ἡκολούθησε ὄχι ἀμέσως, ἀλλὰ δεκαετίαν ὅλην μετὰ τὴν σλαβικὴν ἔφοδον, τὴν λαβοῦσαν χώραν κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς Ἰνδικτιῶνος. Συμφάνως πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ διετής σλαβικὴ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὰ ἔτη 645/646 πέμπτον ἔτος τοῦ Κώνσταντος καὶ τέταρτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος καὶ 646/647, ἕκτον ἔτος τοῦ Κώνσταντος καὶ πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος καὶ ἡ μετὰ δεκαετίαν ἀκολουθήσασα ἐκστρατεία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ εἰς τὸ ἔτος 656/657 δέκατον ἕκτον ἔτος τοῦ Κώνσταντος καὶ δέκατον πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος. Εἰς τὴν συσχέτισιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ 656/657 πρὸς τὴν ἀκολουθήσασαν μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν ἐκστρατείαν προέβησαν εἰς τὰ ἀναφερόμενα ἀνωτέρω ἄρθρα τῶν οἱ Pernice καὶ Tafrafi, ὃ δὲ τελευταῖος προβαίνει καὶ εἰς τὸν χωρισμὸν τῆς πέμπτης πολιορκίας ἀπὸ τὴν ἀκολουθήσασαν ἐκστρατείαν, τοποθετῶν τὴν πρώτην περὶ τὸ 634 - μὴ δώσας προφανῶς προσοχὴν εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τὸ ὁποῖον θέτει τὴν σλαβικὴν ἔφοδον εἰς τὸ πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος ἐνῶ τὸ 634, δηλαδὴ τὸ 633/634 ἢ τὸ 634/635 δύναται νὰ εἶναι ἢ ἑβδομον ἢ ὄγδοον ἔτος Ἰνδικτιῶνος - καὶ τὴν δευτέραν εἰς τὸ ἔτος 656/657.

Ἡ ἐνδεχομένη ὡς ἀνωτέρω τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας εἰς τὰ ἔτη 645/646 καὶ 646/647 προϋποθέτει πόλεμον πρὸς τοὺς Ἀραβας προηγηθέντα τοῦ 645/646 καὶ ἐπίσης πολεμικὴν ἀπασχόλησιν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὰ δύο ὡς ἄνω ἔτη ὥστε νὰ εὑρίσκηται εἰς ἀδυναμίαν ὅπως βοηθήσῃ τὴν ἀπειλουμένην ὑπὸ τῶν Σλάβων Θεσσαλονίκην. Μολονότι αἱ πηγαὶ

1. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 530.

εἶναι ἔλλιπεις προκειμένου περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος, ἀναφέρεται πράγματι περὶ τὸ 645 ἐκστρατεία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὁπότε καὶ κατελήφθη προσωρινῶς ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἡ Ἀλεξάνδρεια¹. Πάντως ἡ εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατεία καθὼς καὶ ἡ ἀναφερομένη κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀραβικὴ ἐπιδρομὴ εἰς Ἀρμενίαν μέχρι Τιφλίδος² ἐπιχειρήσεις κυρίως χαρακτῆρος ἐπαισοδιακοῦ καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ κράτους, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ κωλύσουν ἐκστρατείαν πρὸς διάσωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῶν Σλάβων. Ὁ ἀραβικὸς κίνδυνος καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ ἀντιπερισπασμός, ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ 649, ὁπότε, κατόπιν τῆς κατασκευῆς στόλου ὑπὸ τοῦ Μωαβία ἀρχίζουν καὶ κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομαί³ κατὰ τὸ 654 ἀναφέρεται ναυμαχία τοῦ βυζαντινοῦ στόλου πρὸς τὸν ἀραβικὸν παρὰ τὸν Φοῖνικα τῆς Λυκίας, κατὰ τὴν ὁποίαν κατενικήθη ὁ πρῶτος, μόλις διασωθέντος τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει μέρος εἰς αὐτήν, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του⁴.

Ἡ κατὰ τὸ 654 πολεμικὴ σύγκρουσις Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων θὰ ἐδικαιολόγει ἴσως τὴν μεταξὺ τοῦ 654 καὶ 657 τοποθέτησιν τῆς διεισοῦς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἐὰν δὲν ὑφίστατο τὸ κάλυμμα τῆς χρονολογίας τῆς πέμπτης ἰνδικτιῶνος. Κατὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιχειρήματος θὰ ἦτο δυνατόν ἴσως νὰ ἀντιταχθῆ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων παρουσιάζει κενόν τι μετὰ τὴν μνείαν τῆς χρονολογίας «ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς⁵», κενὸν τὸ ὁποῖον θὰ ἐδικαιολόγει τὴν προσθήκην «καὶ δεκάτης», ὁπότε θὰ ἐπρόκειτο πλέον περὶ ἰνδικτιῶνος δεκάτης καὶ πέμπτης, ἡ ὁποία συμπύπτει μὲ τὸ ἔτος 656-657.

Αἱ ὡς ἄνω ἐνδείξεις περὶ δυνατῆς συσχέτισεως τῆς πέμπτης πολιορκίας πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 656/657, εἴτε τοποθετήσωμεν τὴν πολιορκίαν κατὰ τὰ ἔτη 645/646 καὶ 646/647, εἴτε κατὰ τὰ ἔτη 655/656, καὶ 656/657 προσκρούουν εἰς ἄλλας τινὰς ἐνδείξεις αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων.

Ἡ συγγραφὴ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων δὲν δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ τοῦ 683, χρονικοῦ ὁρίου μετὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ

1. Βλέπε Ἀμάντου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Α'. σελ. 319. Δυστυχῶς δὲν ἀναφέρεται πηγὴ. Βλέπε ὡσαύτως καὶ Diehl - Marçais, Le Monde oriental de 395 à 1081 σελ. 236, ὅπου ὡσαύτως δὲν ἀναφέρεται πηγὴ.

2. Βλέπε Diehl - Marçais, σελ. 236. Δὲν ἀναφέρεται πηγὴ.

3. Ἀμάντου, Ἱστ. Βυζ. Κράτους, Α'. σελ. 323. Diehl - Marçais, σελ. 236. Δὲν ἀναφέρονται πηγαί. Κατὰ τὸν Θεοφάνη, σελ. 525, κατὰ τὸ 6140, δηλαδὴ τὸ 647/648 «ἐπεστράτευσεν Μαυίας διὰ θαλάσσης τῆ Κύπρου».

4. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 528 - 529. Βλ. καὶ Ἀμάντου, Α'. σελ. 323-324, Diehl - Marçais, σελ. 237.

5. «...τῆ εἰκάδι πέμπτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς...[τῆ...] πόλει προσέβαλον» Tougaard κερ. 87.

τεθῆ πάντως ἢ εἰς αὐτὸ περιλαμβανομένη διήγησις τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου. Ἡ διαπίστωσις ὅμως αὕτη δυσκόλως δύναται νὰ συμβιβασθῆ μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ 657 καὶ μὲ τὴν μαρτυρίαν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι συμβαίνει αὕτη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως. Καὶ ἂν ὅμως δεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι ἢ κατὰ 26 καὶ πλέον ἔτη ἐνδεχομένη ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο γεγονότων δύναται νὰ ἀναχθῆ ὁπωσδήποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἄλλαι τινὲς ἐνδείξεις μᾶς ἀναγκάζουν ν' ἀποκλείσωμεν τὴν ἐπὶ Κώνσταντος τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας.

Τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὁμιλοῦν περὶ τοῦ βασιλέως ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβη ἡ πέμπτη πολιορκία τὸν ὀνομάζει πάντοτε «ὁ πιστὸς βασιλεὺς» καὶ τὸν κοσμεῖ μὲ τὰς πλέον κολακευτικὰς ἐκφράσεις ὅπως «τὰς θεοσόφους τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λαχόντος βασιλεύειν ἡμῖν... ἀκοὰς» (Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1349), «θεοστεφῆς βασιλεὺς» (αὐτόθι, στ. 1349), «πρὸς τὸν λεχθέντα πανήμερον βασιλέα» (στ. 1352), «πρὸς τὸν παγγάληνον βασιλέα» (Tougaard, κεφ. 67), «τῆς αὐτοῦ εὐσεβείας» (Tougaard, κεφ. 67), «ὑπὸ τοῦ λεχθέντος πιστοῦ βασιλέως» (Tougaard, κεφ. 69), «ὁ τὴν μέριμναν πάντων ἀναδεδεγμένος φιλόχριστος βασιλεὺς» (Tougaard, κεφ. 71), «ὁ πάντας ταῖς εὐσεβείαις νικῶν φιλόχριστος βασιλεὺς» (Tougaard, κεφ. 71) «τῆ πανημέρω βασιλείᾳ» (Tougaard, κεφ. 74), «τοῦ γὰρ τὴν πρόνοιαν πάντων ἀναδεδεγμένου πιστοῦ βασιλέως» (Tougaard, κεφ. 78), «ὁ χριστοστεφῆς ἡμῶν βασιλεὺς» (Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1357), «τοῦ δικαίως καὶ εὐσεβῶς βασιλεύειν ἡμῖν λαχόντος» (Tougaard, κεφ. 109), καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μὲ τὰς φράσεις αὐτὰς δὲν ἦτο πάντως δυνατόν νὰ ὀνομάζη τὸν αὐτοκράτορα Κώνσταντα, κατηγορούμενον ἐπὶ αἰρέσει μονοθελητισμοῦ, ὃ μετὰ τὸ 680 ἀσφαλῶς γράφων, ὅτε εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ ὀρθοδοξία, συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων. Ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι μὲ τὰ ἴδια κοσμητικὰ ἐπίθετα ὀνομάζεται καὶ ὁ ἐπὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου βασιλεὺς¹ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως συμβαίνουν ἀμφοτέρω τὰ ἱστορούμενα γεγονότα. Καὶ μάλιστα ἐπειδὴ τὴν μετὰ τὸ 683 πάντως λαβοῦσαν χώραν συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν πέμπτην πολιορκίαν φαίνεται νὰ διηγῆται ὁ συγγραφεὺς μὲ ποίαν τινὰ προοπτικὴν

1. «Πρὸς τὸν ὑπὸ Θεοῦ βασιλεύειν ἡμῖν λαχόντα», στ. 1365, «πρὸς τὸν κύριον τῶν σκήπτρων» στ. 1365, «τοῦ πιστοῦ βασιλέως» στ. 1368, «τὸν τὸ κράτος λαχόντα τῆς βασιλείας» στ. 1368, «πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα» στ. 1368, «ὁ πάντων εὐεργέτης» στ. 1368, «ὁ δὲ θεόθεν τὸ κράτος δεδεγμένος» στ. 1369, «τοῦ θεοσέπτου βασιλέως» στ. 1376. «Ὁ δὲ λεχθεὶς εὐσεβέστατος βασιλεὺς ὁ αἰεὶ τῷ τὸ κράτος αὐτῷ παροσχῆκόντι Θεῷ τὰ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνατιθέμενος» στ. 1376, καὶ οὕτω καθεξῆς.

χρόνου¹, καὶ ἐπειδὴ ἐπίσης διὰ τῆς εἰς ἔνεστῶτα μετοχῆς² ὑπονοεῖ προφανῶς ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βασιλεὺς ἔζη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς, συνάγεται κατ' ἀνάγκην ὅτι οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ Κώνστας, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 668, πιθανώτατα δὲ οὔτε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 685, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ υἱὸς τοῦ τελευταίου Ἰουστινιανὸς ὁ Β'. Πράγματι αἱ πηγαὶ ἀναφέρουν ἐκστρατείαν τούτου κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Μακεδονίας. Ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἀναφερομένη εἰς ἔτος 6180, δηλαδὴ τὸ 687/688, γράφει :

«Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σκλαβηνίας καὶ Βουλγαρίας, καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους πρὸς τὸ παρὸν ὑπηνηκότας ὤθησεν. μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμῶν, πολλὰ πλήθη τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρύνετα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ Ὀψικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη. ἐν δὲ τῷ ὑποστρέφειν ὁδοστατηθεὶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισούρας μετὰ σφαγῆς τοῦ οἰκείου λαοῦ καὶ τραυματίας πολλῆς μόλις ἀντιπαρελθεῖν ἠδυνήθη»³.

Τὸ ἴδιον γεγονός ἀναφέρει καὶ ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος :

«Ἴππικὰ δὲ στρατεύματα πρὸς τοῖς Θρακώσις διαγαγὼν χωρίοις κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν εὐθέως ὤρμησε, μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμῶν πόλεως πολλὰ τῶν ἐκεῖσε Σκλαβηνῶν γένη τὰ μὲν πολέμῳ τὰ δὲ ὁμολογία παραλαβὼν, εἰς τὴν τοῦ Ὀψικίου λεγομένην χώραν διὰ τῆς Ἀβύδου διαβιβάσας κατέστησεν»⁴.

Τὴν διὰ τῆς Θεσσαλονίκης διέλευσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ἀποκατασταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Vasiliev ἐπιγραφὴ δωρητηρίου διατάγματος τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος πρὸς τὸν ναὸν τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Τὸ διάταγμα τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου δωρεῖται πρὸς τὸν ναὸν τὴν ἐν Θεσσαλονίκη ἀλικήν, χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 688, ἔχει ὡς ἑξῆς :

1 «*θεία δωρεὰ φιλοτιμηθεῖσα τῷ
ἀγίῳ καὶ πανενδόξῳ μάρτυρι
δημητρίῳ παρὰ τοῦ τῆς δλης οἰκου-
μενης δεσποῦ φλαῖου ἰουστι-
νιανοῦ τοῦ θεοστεφοῦς καὶ εἰρηνο-
ποιοῦ βασιλέως τ]ῆς ἀλικῆς τῆς θεο-
φυλάκτου ἡμῶν f*

1. «εἰ γὰρ τὰ τῆς πολιορκίας τότε διεσκέδαστο...» Tougard, κεφ. 99. «Τὰς τότε.. γενομένας ἀμελείας τε καὶ λύπας» Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1360. Βλέπε ἐπίσης εἰς στ. 1376 τὰς μετὰ τὴν συνωμοσίαν περιπετείας τοῦ Μαύρου.

2. «Ὁ πάντας ταῖς εὐσεβείαις νικῶν φιλόχριστος βασιλεὺς, Tougard, κεφ. 71, «ὁ αἰεὶ τῷ τῷ κράτος ἀντὶ παροσχῆκόντι Θεῷ τὰ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀναπθέμενος», στ. 1376.

3. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 557.

4. Νικηφόρος, σελ. 36.

- 2 πόλεως θεσσαλονίκης ἐπὶ πέτρου τοῦ
ἁγιωτάτου αὐτῆς ἀρχιεπισκόπου
† ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου καὶ
δεσπότης Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ θεοῦ
καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἀν[τοκράτω]ρ
εὐεργέτης εἰρηνικὸς φλαύιος
- 3 λουσιτιανὸς πιστὸς ἐν Ἰησοῦ χριστῷ
τῷ θεῷ βασιλεύς· δωρεὰ τῷ σεπτῷ
ναῶ τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλο-
μάρτυρος δημητρίου ἐν ᾧ τὸ ἅγιον
αὐτοῦ κατάκειται λε[ί]ψανον, πρώτην
φροντίδα διὰ παντός
- 4 κεκτημένοι περὶ τῆς συστάσεως τῶν
ἁγίων τοῦ θεοῦ ἐκκλησιῶν ἐπ' αὐταῖς
ταῦτα προΐεναί βουλόμεθα ὅσα
πρὸς παραμυθίαν αὐτῶν καὶ συστα-
τικὴν τυγχάνουσιν πρόνοιαν· ἐντεῦθεν
γαρ...
- 5 πεπίσμεθα καὶ τὸν στέφαντα ἡμᾶς
θεὸν εὐαρεστούμενον ὑπερασπιστὴν
ἀεὶ γίνεσθαι τῆς ἡμῶν εὐσεβείας·
καὶ τὰς κατ' ἐχθρῶν δασιλῶς
ἡμῖν ἐπιχορηγεῖν νίκας· ἐπεὶ οὖν
παραγιναμένων
- 6 ἡμῶν ἐν ταύτῃ τῇ θεσσαλονικέων
πόλει μετὰ τὴν τοῦ στέφαντος
ἡμᾶς θεοῦ ὑπέρμαχον βοήθειαν· πείραν
σύμμαχον εἰληφότων ἡμῶν τοῦ
ἁγίου μεγαλομάρτυρος
- 7 δημητρίου ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν
πραχθεῖσιν παρὰ τῶν αὐτοῦ τε
καὶ ἡμῶν πολεμίων διαφόροις
πολέμοις· δίκαιον εἶναι κρίναντες
ὡς συμμαχήσαντα ἡμῖν τοῖς τῆς
- 8 εὐχαριστίας νῦν ἀνταμείψασθαι
αὐτὸν δώροισ· donatus τῷ σεπτῷ
αὐτοῦ ναῶ· ἐν ᾧ καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ
ἀπόκειται λείψανον ἐμφανῶς τοῖς
ἀποῦσιν τὴν οἰκίαν

- 9 βοήθειαν χαριζόμενος πᾶσαν τὴν ἀλικὴν τὴν οὖσαν καὶ προσπ[αρ]ακειμένην ἐν ταύτῃ τῇ θεσσαλονικέων μεγαλοπόλει μετὰ πάντων τῶν ἀνηκόντων αὐτῇ
- 10 ἐξ ὑπαρχῆς δικαίων. ἐπὶ τῷ ἔχεσθαι τὸν αὐτὸν σεβάσιμον αὐτοῦ [ναὸν τ]ῆς αὐτῆς ἀλικῆς ἀπὸ τοῦ σεπτεμβρίου μηνὸς τῆς ἐνεστῶσης δευτέρας ἐπιμελήσεως καὶ εἰς τοὺς
- 11 ἐξῆς ἄπαντας καὶ διηνεκεῖς χρόνους κυριεύειν τε αὐτῆς καὶ δε[σπόζειν] καὶ πᾶσαν αὐτὴν εἰς οἰκεῖον ἀποφέρεισθαι κέρδος ὀνόματι φωταγωγίας καὶ διαρίων
- 12 τοῦ θεοφιλοῦς κλήρου καὶ πάσης ἱερατικῆς ὑπουργίας ἔτι δε κ[αὶ ὀνόματι βελτι]ώσεως τοῦ εἰρημένου σεπιτοῦ ναοῦ μὴ ὀφείλοντος τοῦ αὐτοῦ ἐνδόξου ναοῦ ἤγουν τοῦ κατ' αὐτὸν
- 13 θεοφιλοῦς κλήρου κατ' οἰονδήποτε τρόπον παρέχειν ἢ ἐπινοεῖσθαι παρέχειν συντέ]λειαν ἔνεκεν τῆς παρὰ τῆς ἡμῶν γαληνότητος δεδωρημένης ἀλικῆς τῷ οἴῳ δήποτε
- 14 στρατιωτικῶ προσώπῳ διὰ τὸ ὡς εἴρηται ὑπὲρ τε φωταγ[ωγίας καὶ διαρίων τ]οῦ θεοφιλοῦς κλήρου καὶ λοιπῆς ἐκκλησιαστικῆς χρείας φιλοτιμηθῆναι αὐτῷ παρ' ἡμῶν
- 15 τὴν τοιαύτην ἅπασαν παντελευθέραν ἀλικὴν [ὥστε ἐντεῦθεν ἀδιαλ]είπτως λειτουργούμενον τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα δημήτριον πρεσβεύειν διὰ παντός

16 τῷ στέφαντι ἡμᾶς θεῶ ὑπέρ
 τῆς ἡμῶν εὐσεβοῦς βα[σιλειας, ὅπερ
 δηλον ἔσται πᾶσιν τῇ ἐπιδ]
 εἶξει καὶ μόνον τῆς παρούσης
 ἡμῶν εὐσεβοῦς δωρεᾶς'».

1. «Speculum», A journal of Medieval studies, January 1943, XVIII, No 1, εἰς ἄρθρον τοῦ A. Vasiliev «An edict of Justinian II, September 688, σελ. 1-13. Ἡ ἐπιγραφή εἰς σελ. 5-7. Ἀρχικὴ ἔκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου: Un édit de l'empereur Justinien II en faveur de la basilique de St. Demetrius à Salonique d'après une inscription deterrée dans la basilique même. Leipsig, 1900. Βλέπε σχετικῶς Ἀμάντου Α', σελ. 335, σημ. 1. Βλέπε ἐπίσης περὶ τῆς ἐπιγραφῆς: Πέτρου Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, εἰς Byz. Zeitschrift, 1908, σελ. 354-360. Σχετικῶς μὲ τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ βλέπε ὡσαύτως εἰς Byzantion, 17 (1945) σελ. 119-124, μελέτην τοῦ H. Grégoire ὑπὸ τὸν τίτλον «Un édit de l'Empereur Justinien II, daté de Septembre 688» εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος προβαίνει εἰς νεωτέρας τινὰς ἐπινοήσεις τοῦ κειμένου τοῦ διατάγματος. Ἐκτὸς τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου προβαίνει ὡσαύτως καὶ εἰς συσχετίσιν τοῦ ἐπὶ τῆς πέμπτης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης μνημονευομένου αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν Β', παρατηρήσας τὴν ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν κειμένων, τοῦ Βιβλίου Θαυμάτων καὶ τοῦ διατάγματος, παρατιθεμένην ὀνομασίαν τοῦ «θεοστεφοῦς». Πρὸς τὴν συσχέτισιν βεβαίω: αὐτὴν ἀντιτίθεται ἡ ὑπὸ τοῦ Βιβλίου Θαυμάτων παρεχομένη χρονολογία τῆς πέμπτης ἰνδικτιῶνος διὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς πολιορκίας αὐτῆς, παρακάμπτει ὁμως τὴν δυσκολίαν αὐτὴν ὑποθέτων ὅτι ἡ πέμπτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἠκολούθησε τὴν κατὰ τὸ α' ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος (687/688) ἐκστρατείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῶν Σλάβων, καὶ ὅτι ἡ μνημονευομένη μετὰ τὴν πολιορκίαν ἐκστρατεία εἰς Μακεδονίαν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Συμφώνως πρὸς τὸν ὡς ἄνω συλλογισμόν ἡ πέμπτη πολιορκία δέον νὰ τεθῆ εἰς τὰ ἔτη 690/691 καὶ 691/692, τέταρτον καὶ πέμπτον ἔτη τῆς ἰνδικτιῶνος. Ὁ Grégoire εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ὡς ἄνω ἀπόψεως του περὶ τῆς χρονολογίας τῆς πέμπτης πολιορκίας προσκομίζει τὴν κατὰ τὸ 692 μνημονευομένην ἐκστρατείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων συσχετίζων αὐτὴν μὲ τὴν εἶδησιν τοῦ Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συλλήψεως τοῦ Περβούνδου ὁ τότε αὐτοκράτωρ εὐρίσκετο εἰς ἐτοιμασίας ὅπως ἐκστρατεύσει «κατὰ τῶν θεοπιπτῶν Ἀγαρηνῶν» καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην διότι ἦτο ἀπασχολημένος μὲ ἄλλον πόλεμον. («καὶ εἰρημένης τῆς αὐτοῦ εὐσεβείας προπαράταξιν τῶν θεοπιπτῶν Ἀγαρηνῶν ἀνθοπλιζομένης, συντάξασθαι τοῖς αὐτοῖς ἅπασιν ἀποκρισάριους τὸν αὐτὸν Περβούνδον μετὰ τὸν πόλεμον ἀπολύειν» Tougard, De l'histoire profane, κεφ. 67, ἐπιτίθη «καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς συνέβη ἐν ἐτέρω ἀσχολεῖσθαι πολέμῳ...» Tougard, κεφ. 84). Εἰς τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν τοῦ Grégoire θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιταχθῆ ὅτι ἡ κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατεία ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 692, καὶ ὅτι μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοποθέτησιν τῆς διεισοῦς πολιορκίας εἰς τὰ ἔτη 690/691 καὶ 691/692, καὶ ἔτι ἐνωρίτερον ἀκόμη τῆς συλλήψεως τοῦ Περβούνδου, δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἡ συσχέτισις καὶ ἡ συνεπεία τῆς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας ἀδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ νὰ βοηθήσῃ τὴν πολιορκουμένην Θεσσαλονίκην. Ἄλλωστε ἡ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ 687/688 λαβοῦσα χώραν μεταφορὰ μεγάλου ἀριθμοῦ Σλάβων εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὁψι.

Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ εἰς τὸ διάταγμα τοῦτο τετράκις μνεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς «θεοστεφοῦς»¹ ὑπενθυμίζουσα τὴν εἰς τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὀνομασίαν τοῦ ἐπὶ τῆς πέμπτης πολιορκίας αὐτοκράτορος ὡς θεοστεφοῦς², ἐπίσης δὲ ἡ εἰς αὐτὸ φράσις «πείραν σύμμαχον εἰληφώτων ἡμῶν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος δημητρίου ἐν τοῖς παρ' ἡμῶνπραχθεῖσιν παρὰ τῶν αὐτοῦ τε καὶ ἡμῶν πολεμίων διαφόρους πολέμους». Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναγνωρίζει κοινούς ἐχθρούς αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοὺς Σλάβους καὶ παραδέχεται τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπικουρίαν τοῦ μεγαλομάρτυρος εἰς διαφόρους κατ' αὐτῶν πολέμους αὐτοῦ, ἐξ οὗ συνάγεται ἡ ὑπαρξίς καὶ προγενεστέρας ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Σλάβων. Ἡ πρὸς τὸν Ἁγίον Δημήτριον ἰδιαιτέρα ἀφοσίωσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' μᾶς εἶναι καὶ ἄλλως γνωστή. Ἐτέρα ἐπιγραφή δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ Corpus Inscriptionum Graecarum ὑπ' αὔξοντα ἀριθμὸν 8642 καὶ ἀποδοθεῖσα ἀρχικῶς ἐσφαλμένως εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν Α', ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ Β', περιέχει ἐπίκλησίν του πρὸς τὸν ἅγιον Δημήτριον.

«ὦ μεγαλομάρτυς Δημήτριε, μεσίτευσον πρὸς Θεόν, ἵνα τῷ πιστῷ σου δούλῳ, τῷ ἐπιγίῳ βασιλεῖ Ρωμαίων Ἰουστινιανῷ δοίῃ μοι νικῆσαι τοὺς ἐχθρούς μου καὶ τούτους ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας μου»³.

Ἡ ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφαινομένη πάντως σχέσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὸν προστάτην αὐτῆς μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, ἐπίσης δὲ ἡ μνεία τῆς πρὸς τὸν ὡς ἄνω αὐτοκράτορα βοήθειας τοῦ ἁγίου ἐνισχύει τὴν συσχέτισιν τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀναφερομένης ἐκστρατείας εἰς Μακεδονίαν ἢ πιθανὸν προγενεστέρας του τοιαύτης μετὰ τὴν εἰς τὸ δεύτερον Βιβλίου Θαυμάτων ἀναγραφομένην ἐκστρατείαν ἢ ὁποία ἠκολούθησε μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Δυστυχῶς ἡ χρονολογία τῆς πέμπτης ἰνδικτιῶνος ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναφέρεται ὅτι ἔλαβε χώραν ἢ μετὰ τὴν διετῆ πολιορκίαν τριήμερος ἔφοδος τῶν Σλάβων δὲν φαίνεται νὰ πλησιάξῃ πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἔτους 687/688 κατὰ τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ἢ ἐκστρατεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β'. Τὸ ἔτος τοῦτο ὑπῆρξε πρῶτον ἔτος ἰνδικτιῶνος. Κατὰ συνέπειαν εὕρισκόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην, εἰάν μὲν δεχθῶμεν ὅτι ἡ χρονολογία τῆς πέμπτης ἰνδικτιῶνος εἶναι ὀρθή, νὰ τοποθετήσωμεν τὴν πέμπτην πολιορκίαν δέκα ἔτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ

κίου καθιστᾶ ἀπίθανον τὴν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας. Τὸ παρατιθέμενον ἀνωτέρω κείμενον τοῦ διατάγματος ἀπεκατεστάθη συμφῶως πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Grégoire γενομένας ἐπανορθώσεις.

1. «Ιουστινιανοῦ τοῦ θεοστεφοῦς» «καὶ τὸν στέφαντα ἡμᾶς Θεὸν εὐαρεστούμενον» «μετὰ τὴν τοῦ στέφαντος ἡμᾶς Θεοῦ ὑπέρμαχον βοήθειαν» «τῷ στέφαντι ἡμᾶς Θεῷ».

2. «θεοστεφῆς βασιλεὺς» Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1349.

3. Βλέπε καὶ Ἀμάντου Α', σελ. 334, σημ. β.

Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Πωγωνάτου καὶ διὰ τὴν ἀκριβείαν εἰς τὰ ἔτη 675/676 καὶ 676/677 τὸ τελευταῖον τῶν ὁποίων ὑπῆρξε πέμπτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος, ἄλλως εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν περὶ σφάλματος εἰς τὴν χρονολογίαν, προβαίνοντες εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς» εἰς «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς καὶ δεκάτης», χρονολογίαν ἣ ὁποία ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς μὲ τὸ ἔτος 686/687, τὸ προηγηθὲν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατὰ τὸ πρῶτον ἐνδεχόμενον ἢ τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας, εἰς τὰ ἔτη 675/676 καὶ 676/677 συγχρονίζει ταύτην πρὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ δικαιολογεῖ ἐπαρκῶς τὴν ἐπὶ διετίαν παράτασιν τῆς πολιορκίας καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοκράτορος νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀτυχῶς ἢ ὡς ἄνω τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου καὶ ὁ χωρισμὸς αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαναμάτων ὅτι περὶ τὸ 683, ἐποχὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου, οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας εὐρίσκοντο ὑποτεταγμένοι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐδέχοντο ὁδηγίαν του. Κατὰ συνέπειαν δέον ν' ἀποκλεισθῇ ἢ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου καὶ πρὸ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας, ἐφ' ὅσον συσχετίζεται πρὸς τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐκστρατείαν εἰς Μακεδονίαν. Ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον ἐφ' ὅσον ἤθελε γίνει δεκτὴ ἐκστρατεία ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος εἰς Μακεδονίαν ἀμέσως μετὰ τὴν ὑποτιθεμένην πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκστρατεία ὅμως τὴν ὁποίαν δὲν ἀναφέρουν αἱ πηγαί. Τοιαύτη ἐκστρατεία τὴν ὁποίαν θὰ ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν μόνον ἐφ' ὅσον ἤθελον κατὰ σειρὰν ἀποκλεισθῇ ὅλαι αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν πηγῶν ἐκστρατεῖαι εἰς Μακεδονίαν, θὰ ἔδει πάντως νὰ τοποθετηθῇ ἀμέσως μετὰ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τὴν ἀποχώρησιν των ἐκ τῆς Προποντίδος καὶ πρὸ τῆς εἰρηνεύσεως μετ' αὐτῶν διότι πρότερον μὲν δὲν ἦτο ἀσφαλῶς δυνατὴ οὔτε ὅμως καὶ ἀργότερον, διότι ἔκτοτε, κατὰ τὸν χρονογράφον «ἐγένετο ἀμεριμνία μεγάλη ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει»¹ καὶ μὲ τὴν ἐξαίρεσιν μόνον τοῦ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πολέμου ὁ Πωγωνάτος «ἦν ἕως τελευτῆς αὐτοῦ ἡρεμῶν ἐκ πάντων πολέμων»². Ἡ ἐνδεχομένη οὕτη τακτοποίησις τόσον τῆς πέμπτης πολιορκίας ὅσον καὶ τῆς εἰς Μακεδονίαν ἐκστρατείας ἐπὶ Πωγωνάτου θὰ ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ καὶ μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του κατὰ τὰ ἔτη 684 ἢ 685 τοποθέτησιν καὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου.

1. Θεοφάνης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 544.

2. Αὐτόθι, σελ. 550.

Ἐὰν ἀντιθέτως ἠθέλομεν δεχθῆ τὸ δεύτερον ἐνδεχόμενον, καὶ προβῆ εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς χρονολογίας ἀπὸ «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς» εἰς «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς καὶ δεκάτης», τὸ σύνολον τῶν λοιπῶν ἐνδείξεων συμφωνεῖ πλήρως διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' τοποθέτησιν τόσον τῆς πέμπτης πολιορκίας ὅσον καὶ τῆς ἐναντίον τῶν Σλάβων τῆς Μακεδονίας ἐκστρατείας, εἶναι δὲ δυνατὴ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος καὶ πρὸ τῆς πέμπτης πολιορκίας τοποθέτησις καὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου. Τὰ πλαισιοῦντα τὴν κατὰ τὸ ἔτος 687/688 ἐκστρατείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς Μακεδονίαν γεγονότα συμπίπτουν πλήρως πρὸς τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων. Δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας προηγήθη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάρρηξις τῆς συνθήκης πρὸς τοὺς Ἀραβας, κατὰ τὸ 685, καὶ ἐπηκολούθησε πόλεμος πρὸς αὐτοὺς μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους ὅποτε ὑπεγράφη ἡ περιώνυμος εἰρήνη τοῦ 686 συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπέσυρε ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς Μαρδαίτας ἐκ τοῦ Λιβάνου «χάλκεον τεῖχος διαλύσας»¹. Εἰς τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ 685 καὶ τοῦ 687 διετὲς χρονικὸν διάστημα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χωρέσῃ καὶ ἡ διετὴς πέμπτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Tafel ἡμεθα δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ πάντα, ἐκτὸς τῆς χρονολογίας τῆς 5ης Ἰνδικτιῶνος συμφωνοῦν διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας εἰς τὸ πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ 687/688 διετὲς χρονικὸν διάστημα τῶν πρώτων χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ σύμπτωσις αὕτη τῶν περιστατικῶν καὶ τὸ ἐμφανιζόμενον, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω κενὸν εἰς τὸ κείμενον τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων μετὰ τὴν χρονολογίαν τῆς «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς» ἐνισχύουν τὴν ἀποψιν περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ διορθωθῆ ἡ χρονολογία εἰς «Ἰνδικτιῶνος πεμπτῆς καὶ δεκάτης»². Ἡ ὅλη διήγησις ἄλλωστε τῆς ἱστορίας τῆς συλλήψεως τοῦ Περβούνδου, τῆς ὑποβολῆς εἰς μαρτύρια τῶν φυλάκων του μετὰ τὴν δραπέτευσίν του³, τῆς ἐκτελέσεως τοῦ συνεόχου του διερμηνέως μετὰ τῆς γυναικὸς του καὶ τῶν τέκνων του⁴, τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἰδίου τοῦ Περβούνδου τέλος

1. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης. σελ. 557.

2. Ἐνδεγούμενος καὶ ὁ γλωσσικὸς τύπος «πεμπτῆς» μετὰ τὴν καταβίβασιν τοῦ τόνου προϋποθέτει ὅτι ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῆς δεκάδος. Παράβαλε τὴν φράσιν «ἔτος γὰρ που διηνόστο τοῦτο πεμπτόν καὶ εἰκοστόν», σελ. 51 Συνεχιστοῦ Θεοφάνους. Βλέπε καὶ μελέτην J. B. Bury, The identity of Thomas the Slavonian, εἰς Byzantinische Zeitschrift. 1, 1892, σελ. 58 ὅπου παρατίθεται τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα.

3. «τοὺς δὲ ἐπὶ τῇ τούτου παραφυλακῇ λαχόντας, μετὰ πλείστας βασάνους ξίφει ὑπεκλυθῆναι ἐκέλευσεν, ἄλλους ἕξ ὑπονοίας ἀκροτηριασθῆναι, ἄλλους φυλακαῖς καὶ αἰκισμοῖς ὑποβληθῆναι...» Tougaard, κεφ. 71.

4. «τότε τὸν εἰρημένον ἐρμηνευτὴν μετὰ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς καὶ τέκνων ἐκέλευσεν ὁ πάντας ταῖς εἰσαρβείαις νικῶν φιλόχριστος βασιλεὺς ξίφει ἀμφοτέρους ἀπομηθῆναι...» Tougaard, κεφ. 73.

καὶ τῆς προμηνύσεως πρὸς τοὺς Σλάβους τῆς ἐναντίων τῶν ἐκστρατείας¹, ἐνθυμίζουσαν περισσότερον τὸ γενικὸν κλίμα τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὴν ἀφροσύνην, σκληρότητα καὶ ἠθικὴν ἀνισορροπίαν του, παρὰ τὸν σὸφρωνα καὶ ἡπιον πατέρα του Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνᾶτον.

Ἡ πιθανὴ ὡς ἄνω τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' καὶ κατὰ τὰ ἔτη 685/686 καὶ 686/687 δέον νὰ ἐξετασθῇ καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν διατυπωθεῖσαν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν ὅτι συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὑπῆρξε ὁ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰωάννης ὁ μετασχὼν τῆς βῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 680. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ δωρητηρίου διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 688 δὲν εὐρίσκετο ἤδη οὗτος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν ἄλλος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πέτρος. Κατὰ συνέπειαν ἢ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχε περατωθῇ ἤδη ἡ συγγραφὴ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 688 ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχε προηγηθῇ ὁ θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου ἢ νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχε ἀντικατασταθῇ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ ὅτι ἀργότερον προέβη εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ δευτέρου Βιβλίου, ἢ τέλος νὰ δεχθῶμεν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πέτρον ὡς τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου. Πάντως ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ συγγραφὴ ἐπερατώθη πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 688, εἶναι ἀδικοιολόγητος ἡ χρονικὴ προοπτικὴ τὴν ὁποίαν διαπιστοῦμεν κατὰ τὴν διήγησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας καὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Μαύρου, ἀντιθέτως δὲ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ συγγραφὴ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ἠκολούθησε ἔτη τινα μετὰ τὸ 687/688, εἶναι περιεργον πῶς δὲν ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ ἢ εἰς Θεσσαλονικὴν ἀφιξίς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ δωρεὰ τῆς ἀλυκῆς εἰς τὸν ναὸν τοῦ μεγαλομάρτυρος, γεγονότα σπουδαιότατα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις ἄγει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ συγγραφὴ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ἔπρεπε μᾶλλον νὰ εἶχε περατωθῇ κατὰ τὸ ἔτος 687/688, πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ δωρητηρίου διατάγματος του τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 688, καὶ ὅτι ἡ ἐμφανιζομένη χρονικὴ τις προοπτικὴ ἀφορᾷ ἴσως οὐχὶ τὴν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους λαβοῦσαν χώραν ἐκστρατείαν εἰς Μακεδονίαν ἀλλὰ μόνον τὴν πρὸ τριετίας ἢ διετίας ἀρξαμένην πέμπτην πολιορκίαν καὶ τὴν προηγηθεῖσαν ταύτης συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου, ἢ ὅτι τέλος ἡ μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σλάβων προηγήθη τῆς ἐκστρατείας τοῦ 687/688.

Δύο εἰσέτι ἐκστρατεῖαι εἰς Μακεδονίαν κατὰ τῶν Σλάβων ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν πηγῶν, ἀμφότεραι κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα. Ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἀναφερομένη εἰς τὸ ἔτος 6250, τὸ 757/758, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', γράφει :

1. Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1367.

«Τούτω τῷ ἔτει Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ Μακεδονίαν Σκλαβηνίας ἡγμαλώτευσεν κατὰ τοὺς λοιποὺς ὑποχειρίους ἐποίησεν»¹.

Τὸ ἔτος 757/758 ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐνδέκατον ἔτος Ἰνδικτιῶνος, ἐνδεχομένη δὲ συσχέτισις τῆς κατ' αὐτὸ ἀναφερομένης ἐκστρατείας πρὸς τὴν ἀκολουθήσασαν μετὰ τὴν πέμπτην πολιορκίαν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην τὴν τοποθέτησιν τῆς τελευταίας ταύτης κατὰ τὰ ἔτη 750/751 καὶ 751/752, τὸ δεύτερον τῶν ὁποίων ὑπῆρξε πέμπτος ἔτος Ἰνδικτιῶνος. Ἡ τοποθέτησις τυχὸν τῆς πέμπτης πολιορκίας κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα συμπίπτει μὲ ἐκστρατείαν τοῦ Κωνσταντίνου ἐναντίον τῶν Ἀράβων κατὰ τὸ 751, κατὰ τὴν ὁποίαν κατέλαβε τὴν Θεοδοσιούπολιν καὶ τὴν Μελιτηνὴν, καὶ μὲ τὴν προηγηθεῖσαν τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀνατροπὴν τῶν Ὀμειᾶδων ὑπὸ τῶν Χωρασανίων ἢ ὁποία καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἐνέργειαν ταύτην. Εἰρήνη μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀράβων ἐκλείσθη μόλις τὸ 756, καὶ τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἐδικαίολογεῖ ἴσως, ἐὰν ἤθελε συσχετισθῆ πρὸ τὰ συμβάντα ταῦτα ἢ πέμπτη πολιορκία, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ κράτους νὰ στραφῆ ἐναντίον τῶν Σλάβων κατὰ τὸ μεταξὺ 750 καὶ 756 διάστημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 757/758 ἐναντίον αὐτῶν, ἀμέσως μετὰ τὴν ὡς ἄνω εἰρήνευσιν πρὸς τοὺς Ἀραβας.

Συσχέτισιν τῆς πέμπτης; πολιορκίας πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 757/758 ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' φαίνεται ἐνισχύουσα καὶ ἡ κατωτέρω εἵδησις τοῦ Νικηφόρου περὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὰς πέριξ τοῦ Ἑλλησπόντου νήσους ὁπόθεν εἶχον παραλάβει αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους ἐξηγόρασεν ὁ βασιλεὺς, πληροφορία ἢ ὁποία παρουσιάζει ἀναλογίας πρὸς τὴν εἵδησιν τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ὅτι μετὰ τὴν διετὴ πέμπτην πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης οἱ Σλάβοι ἐπεξέτειναν τὰς ἐπιδρομὰς καὶ πειρατείας τῶν μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Παρίου καὶ τῆς Προκοννήσου :

«Κωνσταντῖνος δὲ τοὺς τῶν Σκλαβηνῶν ἀποστέλλει ἄρχοντας καὶ ἀνακαλεῖται τοὺς ἐκ πλείονος χρόνου παρ' αὐτοῖς αἰχμαλωτισθέντας χριστιανούς ἀπὸ τε Ἰμβρου καὶ Τενέδου καὶ Σαμοθράκης τῶν νήσων σηρικῶς ἱματίους τοῦτους ἀμειψόμενος, τὸν ἀριθμὸν ὄντας ἄχρι διοχιλίων καὶ πεντακοσίων καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀγαθὸν καὶ μικρὰ φιλοτιμησάμενος ἀπέπεμψε πορεύεσθαι οὗ ἂν βούλοιτο ἕκαστος»²

Πρὸς τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Νικηφόρου δέον νὰ παραβληθῆ τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων :

«...τῶν γὰρ ἀπάντων Σκλαβίνων τῶν ἀπὸ Στρουμῶνος καὶ Ρυγγίνου, λοιπῶν ἐκ τῶν ἔνθεν μερικῶς καταπαυσάντων καὶ διαζεύκτων ὄπλων, τοὺς θαλαττίους πλωτῆρας τοὺς ἐπὶ παρακομιδῇ καρπῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ

1. Θεοφάνους, ἔκδ. Βόννης, σελ. 663.

2. Νικηφόρος, σελ. 76.

ἀνιόντας πόλει παμπόλους ἐκπορθήσαντες ἀπό τε τῶν νήσων καὶ τῆς στενῆς θαλάττης καὶ τῶν ἐπὶ τὸ Πάριον καὶ Προκόνησον τόπους καὶ αὐτοὺς τοὺς εἰς τὸ τελωνεῖον ἅμα τῶν πλοΐμων αἰχμαλωτίσαντες μετὰ πλείστων νηῶν οἴκοι ἐπὶ θυλάκους ἀπίασιν»¹.

Πάντως ἀσχέτως τῶν ὡς ἄνω ἐνδείξεων αἱ ὁποῖαι εἶναι προφανῶς συμπτωματικαὶ καὶ ὀφείλονται εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἐναλλαγὴν τῶν ἀραβικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν μόνιμον σχεδὸν φαινόμενον καθ' ὅλον τὸν ἔβδομον καὶ ὄγδοον αἰῶνα, δέον ν' ἀποκλεισθῇ διὰ τοὺς ἀναπτυχθέντας προγενεστέρως γενικωτέρους λόγους ἢ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Β' τοποθέτησις τῆς πέμπτης πολιορκίας.

Ἡ τελευταία κατὰ σειρὰν μνημονευομένη ὑπὸ τῶν πηγῶν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ' καὶ Εἰρήνης. Ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἀναφερομένη εἰς τὸ ἔτος 6275, τὸ 782/783, γράφει :

«Τούτῳ τῷ ἔτει εἰρηνεύσασα Εἰρήνη μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἄδειαν εὐροῦσα, ἀποστέλλει Σταυράκιον τὸν Πατρικίον καὶ λογοθέτην τοῦ ὀξέος δρόμου μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαβίνων ἐθνῶν καὶ κατελθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα, ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασιλείᾳ. εἰσῆλθεν δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ λάφυρα ἤγαγεν τῇ τῶν Ρωμαίων βασιλείᾳ»².

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἡ ὁποία συμπίπτει πλήρως πρὸς τὰς χρονολογικὰς ἐνδείξεις τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων. Τὸ 782/783 τυγχάνει ἕκτον ἔτος Ἰνδικτιῶνος, κατὰ συνέπειαν τὸ προηγηθὲν τούτου συμφωνεῖ μὲ τὴν χρονολογίαν τῆς τριημέρου σλαβικῆς ἐφόδου, κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς πέμπτης πολιορκίας. Ὡσαύτως τὰ προηγηθέντα τοῦ ἔτους τούτου πολεμικὰ γεγονότα συμφωνοῦν μὲ τὰ πλαισιοῦντα τὴν πολιορκίαν ταύτην. Τὸ κράτος εὐρίσκεται ἀπὸ τοῦ 781 εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τοὺς Ἀράβας οἱ ὁποῖοι ὀργανώνουν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μικρασίαν, μόνον δὲ μετὰ τὴν εἰρηνεύσειν πρὸς αὐτοὺς ἀνελήφθη ἡ κατὰ τῶν Σλάβων ἐκστρατεία.

Ὁ Laurent εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἄρθρον του, βάσει τῶν ἐνδείξεων τούτων συσχετίζει τὴν πέμπτην πολιορκίαν καὶ τὴν ἀκολουθήσασαν ταύτης ἐκστρατείαν πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Σταυρακίου, πρέπει δὲ νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ συσχέτισις αὕτη παρουσιάζει ἀρκετὴν πιθανοφάνειαν. Πάντως διὰ τοὺς μνημονευθέντας ἀνωτέρω λόγους πρέπει ν' ἀποκλείσωμεν καὶ τὴν συσχέτισιν ταύτην καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι μολονότι τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα ὀφειλόμενα προφανῶς εἰς συμπτώσεις, δικαιολογοῦν τόσον τὴν ἐπὶ Κωνσταντος ὅσον καὶ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Πωγω-

1. Migne, Patr. Graeca, tom. 116, στ. 1356, 1357.

2. Θεοφάνης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 767.

νάτου, Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', Κωνσταντίνου τοῦ Ε' καὶ Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ' καὶ Εἰρήνης τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας, μόνον ἢ ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Πωγωνάτου καὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' παρουσιάζει θετικώτερα στοιχεία.

Τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας ἢ καὶ ὀλίγον ἀργότερον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου ἐνισχύει καὶ ἑτέρα ἐσωτερικὴ ἔνδειξις τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων. Εἰς τὸ κείμενον τούτου γινομένου λόγου περὶ τοῦ ἐνσχύσαντος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πέμπτης πολιορκίας λιμοῦ εἰς τὴν πόλιν ἀναφέρεται ὅτι «εἰ γὰρ καὶ πρόων ἐκ διαφόρων ἐχθρῶν ἐπολεμήθη ἡ πόλις, ἀλλὰ τοιαύτην λιμὸν μηδαμῶς γεγενῆσθαι ἀπ' αἰῶνος τις ἐξηγήσατο»¹. Ὡς εἶδομεν, μέγας λιμὸς ἐνσχύσας εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἀναφέρεται εἰς τὸ πρῶτον Βιβλίον Θαυμάτων², καθωρίσαμεν δὲ τοῦτον ὡς συμβάντια περὶ τὸ 615. Κατὰ συνέπειαν ἐὰν ἠθέλαμεν λάβει ὑπ' ὄψιν κατὰ λέξιν τὴν εἶδησιν ὅτι «ἀπ' αἰῶνος» δὲν εἶχε συμβῆ τοιοῦτος λιμὸς, δὲν δυνάμεθα ὁπωσδήποτε νὰ τοποθετήσωμεν τὴν πέμπτην πολιορκίαν εἰς ἐποχὴν νεωτέραν τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 8ου αἰῶνος³· ἐπειδὴ ὁμως δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπαίτησις ἀπολύτου χρονικῆς ἀκριβείας εἰς τοὺς ἀναφερομένους ἀπλῶς λόγους ἀγνώστου τινος καὶ ἐπειδὴ ἀντιθέτως εἰς τὰ συναξαριστικὰ γενικῶς ἔργα ὑπάρχει ὁμολογουμένως ἡ τάσις πρὸς μεγαλοποίησιν καὶ ἔξαρσιν τῶν γεγονότων, δὲν προκύπτει ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τῆς περὶ τὸ 688 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' τοποθετήσεως τῆς πέμπτης πολιορκίας καὶ τῆς εἰδήσεως ὅτι «τοιαύτην λιμὸν μηδαμῶς γεγενῆσθαι ἀπ' αἰῶνος τις ἐξηγήσατο».

Ἡ ὡς ἄνω ἔνδειξις περὶ τοποθετήσεως τῆς πέμπτης πολιορκίας ἔνα αἰῶνα μετὰ τὸν προγενέστερον λιμὸν τὸν ὁποῖον ἐχρονολογήσαμεν περὶ τὸ 615, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συσχετισθῇ καὶ μὲ εἶδησιν τινα τοῦ Ἰωάννου Σταυρικοῦ⁴ ὅτι ὁ ρῆξ τῶν Ρυγγίνων Περβοῦνδος ἦτο φίλος τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Μεγάλου καὶ ὅτι ἡ πέμπτη πολιορκία ἔλαβε χώραν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ τελευταίου. Ἡ εἶδησις συνδυαζομένη μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης:

*«Ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἠβῶντα βλέπεις
καυθέντα τὸ πρὶν τὸν ναὸν Δημητρίου»⁴*

θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὑποσημαίνουσα τὴν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ' (717-741) τοποθέτησιν τῆς πέμπτης πολιορκίας, μολοντί ἐσυσχέ-

1. Tougard, κεφ. 81.

2. Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1256.

3. Λόγος εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Νέος Ἑλληνομνήμων, 1915, σελ. 189 - 210.

4. Ἀμάντου, Α'. σελ. 349, σημ. 1.

τισάν τινες τὸν ὑπὸ τοῦ Σταυρακίου ἀναφερόμενον Λέοντα πρὸς τὸν Λέοντα ΣΤ' τὸν Σοφὸν (886 - 912). Πάντως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σταυρακίος ἀνήκει εἰς τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπέχει πολλοὺς αἰῶνας τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ δοθῇ μεγάλη ἀξιοπιστία εἰς τοὺς λόγους του, πρέπει ν' ἀποκλείσωμεν τὴν ὡς ἄνω συσχέτισιν τῆς πέμπτης πολιορκίας πρὸς τὸν Λέοντα τὸν Γ' καὶ νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' τοποθέτησίν της. Ἄλλωστε ἡ ἐπὶ Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου Ε' καὶ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Εἰρηῆνης συγγραφή τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων δέον ν' ἀποκλεισθῇ ὅπωςδῆποτε διότι, ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω λόγων οἱ ὁποῖοι πείθουν ὅτι συνεγράφη τοῦτο ἐντὸς τοῦ 7ου αἰῶνος, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ πέμπτη πολιορκία ἔλαβε χώραν ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν ὡς ἄνω αὐτοκρατόρων τοῦ 8ου αἰῶνος εἶναι περίεργον πῶς μεταπηδᾷ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τὰς ἐπὶ Ἡρακλείου πολιορκίας εἰς τὰ γεγονότα τῆς πέμπτης χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τουλάχιστον τὰ μεσολαβήσαντα γεγονότα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ταῦ Β', τὴν κατάτροπῶσιν τῶν Σλάβων καὶ μεταφορὰν των εἰς Μικρασίαν, τὴν ἀφίξιν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τὴν δωρεὰν τῆς ἀλυκῆς.

13. Ἡ πέμπτη πολιορκία καὶ ἰδίως ἡ συνωμοσία τοῦ Μαύρου καὶ ἡ ἀναφερομένη ὡς συνδεομένη μετ' αὐτῆς κἀθοδος χριστιανικῶν πληθυσμῶν ὑποδουλωθέντων ὑπὸ τῶν Ἀβάρων παρουσιάζει καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει τὸν Μαῦρον μὲ τὸ ἐπίθετον Βαῖσος, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς ἐθνικόν¹. Τὸ ὄνομα λοιπὸν τοῦτο τῶν Βέσσων ἢ Βησσῶν ὄνομα θρακικῆς φυλῆς, ἀποδίδει ὁ Βυζαντινὸς συγγραφεὺς τοῦ 11ου αἰῶνος Κεκαυμένος εἰς τοὺς Βλάχους τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου. «Οὔτοι γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκοι καὶ Βέσσοι· ὄκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν ἐνθα Σέρβοι ἀγρίως οἰκοῦσιν ἐν ὄχυροις καὶ δυσβάτοις τόποις»². Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων ὡς συμβάσα κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα κἀθοδος χριστιανικῶν πληθυσμῶν ὑποδουλωθέντων ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πρὸς τὰς ἑλληνικὰς χώρας εἶναι γεγονὸς ἱστορικὸν καὶ πιστοποιεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Ἡπειρον καὶ Μακεδονίαν τῶν ξενοφώνων πληθυσμῶν τῶν γνωστῶν ὡς Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων. Εἰς τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων εἰς πλεῖστα ὄσα σημεῖα γίνεται λόγος, καὶ πρὸ τῆς σχετιζομένης μὲ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Μαύρου καθόδου χριστιανικῶν πληθυσμῶν, περὶ ἀποφύγων ἐκ τῶν μερῶν τοῦ Δανουβίου, τῆς Σαρδικῆς καὶ τῆς Ναισσοῦ, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζητή-

1. «ἀποστέλλει Μαῦρον τὸν Πατρικίον, τὸν ἐπίκλην Βαῖσον». Θεοφάνης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 581.

2. Παρὰ Tafrahi, Thessalonique des origines au XIV siècle, σελ. 129, ὅθεν παραλαμβάνω.

σει ἄσυλον εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀβαρικῆς καὶ σλαβικῆς εἰσβολῆς τοῦ 7ου αἰῶνος¹. Πρὸς ταῦτα δέον νὰ παραβληθοῦν τὰ γραφόμενα τοῦ Πορφυρογεννήτου :

«Παρὰ δὲ τῶν Ἀβάρων ἐκδιωχθέντες οἱ αὐτοὶ Ρωμαῖοι ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ βασιλέως Ρωμαίων Ἡρακλείου, αἱ τούτων ἕρημοι καθεστήκασιν ἄχωροι»².

Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν, ὅτι μέρος λατινοφώνων θρακικῶν καὶ ἰλλυρικῶν πληθυσμῶν κατέφυγε πρὸς τὰς νοτίους περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς ἥδη ἐπὶ Ἡρακλείου κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ 7ου αἰῶνος, καὶ ὅτι ἄλλοι πληθυσμοὶ διαφυγόντες ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Ἀβάρων προσετέθησαν εἰς τοὺς πρώτους κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ ἰδίου αἰῶνος. Ἐκ τῶν πληθυσμῶν τούτων κατάγονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ σημερινοὶ Βλάχοι ἢ Κουτσόβλαχοι τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι σχετικῶς χαρακτηριστικὸν ὅτι τὸ δεύτερον Βιβλίον Θαυμάτων ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Μαύρου ἀναφέρει αὐτὸν ὡς «καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενον γλῶσσαν καὶ τὴν Ρωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων»³. Ἡ καθ' ἡμᾶς γλῶσσα εἶναι βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ, ἡ τῶν Σκλάβων καὶ Βουλγάρων εἶναι προφανῶς ἡ παλαιοσλαβικὴ τῶν μὲν καὶ ἡ ἀρχικὴ φιννοουγγρικὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα τῶν δε. Τί ἔννοεῖ ὁμως μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν Ρωμαίων; προφανῶς τὴν χυδαίαν λατινικὴν τῶν θρακικῶν πληθυσμῶν ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθε σὺν τῷ χρόνῳ ἡ σημερινὴ Ρουμανικὴ καὶ ἡ Βλαχικὴ τῶν Κουτσοβλάχων.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων ἔγραψεν διὰ μακρῶν ὁ καθηγητῆς Ἄντ. Κεραμόπουλος⁴ ἀποκλείσας τὴν ἐκ βορρᾶ καθόδον των καὶ

1. «δειλίαν δὲ πλείω θέσθαι τοῖς πολίταις ἐκ τῶν ἀποφύγων χριστιανῶν τῶν ἐν πείρᾳ τῆς αὐτῆς ἀνηλεοῦς παρατάξεως γεγενημένων αἰχμαλώτων» Migne, Patr. Graeca τόμ. 116, στ. 1328, ἀπόσπασμα ἐκ τῆς διηγῆσεως τῆς τρίτης πολιορκίας, — «βλάβην τε οὐ μικρὰν αὐτοὺς ὑπομένειν ἐκ τοῦ τοῦ; ὑπ' αὐτῶν αἰχμαλωτισθέντας εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἀποφεύγοντας θεόσωστον πόλιν ἐλευθεροῦσθαι διὰ τοῦ ὁδηγοῦ καὶ λυτρωτοῦ αὐτῶν καὶ ἡμῶν κηδεμόνος Δημητρίου» αὐτόφθι, στ. 1336, ἀπόσπασμα ἐκ τῆς διηγῆσεως τῆς τετάρτης πολιορκίας. Ἐκ τῆς διηγῆσεως τῆς τετάρτης πολιορκίας προέρονται καὶ τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα :

«ἀλλὰ καὶ τινὰ τῶν σκύλων τῆς ἐξ αὐτῶν πορθῆσεως λαμβάνοντες πρὸς τοὺς ἐνταῦθα ἀποδιδράσκουσιν» στ. 1336. «καὶ μὴ μόνον εἰς μέσον αὐτῶν καθιστάναι διότι τὰς ὑπ' αὐτὴν πάσας πόλεις καὶ ἐπαρχίας ἐξ αὐτῶν ἀοικήτους γενέσθαι, ταύτην δὲ μόνην, καθὼς εἴρηται, ἐν μέσῳ αὐτῶν ὑπάρχειν, καὶ αὐτὴν ὑποδέχεσθαι πάντας τοὺς ἀποφύγους τῶν ἐκ τοῦ Δανουβίου μερῶν Πανονίας τε καὶ Δακίας καὶ Δαρδανίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τε καὶ πόλεων, καὶ ἐν αὐτῇ ὑπερείδεσθαι» στ. 1337. «ἕτεροι δὲ τῶν ἀπὸ Ναῖσσοῦ καὶ Σαρδικῆς ὑπαρχόντων, ὡς πείραν τῆς αὐτῶν τειχομαχίας; εἰληφότες μετὰ θρήνων ἔλεγον, ὅτι Ἐκεῖθεν φυγόντες ἐνταῦθα ἤκομεν μεθ' ὑμῶν ἀπολέσθαι, μία γὰρ τούτων λίθου βολὴ τὸ τεῖχος κατέβη» στ. 1337.

2. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἐκδ. Βόννης, Γ, σελ. 148.

3. Migne, Patr. Graeca, τόμ. 116, στ. 1368.

4. «Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι» Ἀθῆναι, 1939.

ὑποστηρίξας τὴν προέλευσίν των ἐκ πληθυσμῶν ἐντοπίων ἐκλατινισθέντων γλωσσικῶς συνεπειᾶ τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας ρωμαϊκῶν φρουρῶν ἐκ παλαιμάχων στρατιωτῶν αὐτοχθόνων, εἰθισθέντων εἰς τὴν χοῆσιν τῆς χυδαίας λατινικῆς¹. Ἡ ἀποψις αὕτη κατ' ἀρχὴν προσκρούει εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῆς κουτσοβλαχικῆς διαλέκτου τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ κοινῶν βάσεων μετὰ τὴν γλώσσαν τῶν Βλάχων τῆς Ρουμανίας, τῶν Τσιντσάρων τῆς Σερβίας καὶ τῶν Ρωμάνων τῆς Ἰστρίας προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ὡς κοινῆς βάσεως ὄλων τῶν γλωσσῶν τούτων θρακικοῦ ἢ ἰλλυρικοῦ γλωσσικοῦ ὑποστρώματος. Κατὰ συνέπειαν ἢ γνώμη τοῦ Κεραμοπούλου κατόπιν καὶ τῶν παρατιθεμένων ἀνωτέρω μαρτυριῶν περὶ καθόδου χριστιανικῶν πληθυσμῶν εἰς Ἑλλάδα κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, πρέπει ν' ἀποκρουσθῆ, ἐν μέρει τουλάχιστον. Μερικὴ βεβαίως ἀποδοχὴ τῆς δὲν δύναται ν' ἀποκλεισθῆ ἀπολύτως, ἢ ἐν μέρει δηλαδὴ προέλευσις τῶν βλαχοφώνων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξ αὐτοχθόνων πληθυσμῶν, παραμένει ὅμως ἀπλήρῃ ὑπόθεσις ἐνῶ περὶ τῆς ἐκ βορρᾶ καθόδου ὑπάρχον μαρτυρίαί, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως καθ' ἣν ἤθελε γίνεαι μερικῶς ἀποδεκτὴ ἢ ὑπόθεσις αὕτη, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι οἱ αὐτόχθονες ἐκρωμανισθέντες πληθυσμοὶ ἦσαν ἀρχικῶς ἐν μέρει τουλάχιστον θρακίκοφωνοι ἢ ἰλλυρικόφωνοι, ἢ ὅτι ἐγκατεστάθησαν ἐν μέσῳ αὐτῶν παλαίμαχοι στρατιῶται ἀρχικῶς θρακίκοφωνοι ἢ ἰλλυρικόφωνοι ἢ πάντως ὁμιλοῦντες τὴν χυδαίαν λατινικὴν τῶν θρακικῶν ἢ ἰλλυρικῶν περιοχῶν ἢ τουλάχιστον ὅτι οἱ ἐκλατινισθέντες αὐτόχθονες βετεράνοι ἐδιδάχθησαν τὴν χυδαίαν λατινικὴν ἀπὸ ἄλλους βετεράνους ἔχοντας ὡς ἀρχικὴν των γλῶσσαν τὴν θρακικὴν ἢ ἰλλυρικὴν ἢ πάντως τὴν χυδαίαν ταύτην λατινικὴν τῶν θρακικῶν καὶ ἰλλυρικῶν περιοχῶν. Πάντως ἡ συσχέτισις τῆς ὑπὸ τοῦ δευτέρου Βιβλίου Θαυμάτων ἀναφερομένης καθόδου χριστιανικῶν πληθυσμῶν πρὸς τοὺς Κουτσοβλάχους τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν πρῶτος προέβη ὁ Ο. Tafrafi εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἔργον του² παραμένει γεγονός ἀναμφισβήτητον, εἶναι δὲ ἄξιον ἀπορίας πῶς δὲν ἔλαβεν ταύτην ὑπ' ὄψιν του ὁ Κεραμόπουλος.

(Συνεχίζεται)

1. Αὐτόθι, σελ. 95.

2. Thessalonique des origines au XIV siècle, σελ. 128, 129, σημ. 2.